Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában.

: A Könyvtári Figyelő Szerkesztősége - 2010. október 10. vasárnap

„...akik könyvek égetésével kezdik, azok emberek égetésével fogják folytatni...”
(Heinrich Heine)

A gondolatok szabad közzétételét és szabad hozzáférhetőségét az emberiség történelme során világszerte sokan és igen sokféle indíttatásból igyekeztek korlátozni. Ennek csupán egyik, ám talán legmeghatározóbb módszere volt az írásművek terjesztésének akadályozása, betiltása. Az indexre tett könyvek kérdésköréhez igen bőséges adalékkal szolgált Magyarország huszadik századi történelme és kultúrtörténete. A magyar történelem sorsfordító évei – 1945–1950 – azonban minden korábban ismert könyvmegsemmisítést felülmúltak. Az 1945–1946 között megjelent, a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek kivonásáról rendelkező jogszabályokról, egyéb intézkedésekről, a Szövetségi Ellenőrző Bizottságot képviselő szovjet hatóságok és a munkájukban segítségükre siető magyar politikai rendőrség túlkapásairól már több írás is megjelent1. Az 1945-ben és 1946-ban közreadott könyvjegyzékek2 szakmai, tartalmi elemzését, valamint a listák összetételének részletező bemutatását Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon címmel a Könyvtári Figyelő előző számában3 végeztem el. Ezért itt most csupán a jegyzékek adatairól készített kimutatásokat, valamint a tartalmi elemzés sommás megállapításait közlöm.

A kiadványok típusa és nyelve	A jegyzékek száma és a kiadás éve					Összesen
	1. sz. jegyzék (1945.)	1. sz. jegyzék (2. javított kiadás, 1946.)	2. sz. jegyzék (1945.)	3. sz. jegyzék (1946.)	4. sz. jegyzék (1946.)	
Magyar könyvek	1235	1225	475	562	477	**2749**
Német nyelvű könyvek	512	509	354	*49*	31	**946**
Olasz nyelvű könyvek	130	130	együtt: 63	0	7	**együtt: 268**
Egyéb nyelvű könyvek (francia, angol, spanyol)	60	59		0	8	
Könyvek összesen	1937	1923	892	611	523	3963
Magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok	144	143	23	4	36	**207**
Idegen nyelvű hírlapok és folyóiratok	34	34	13	0	9	**56**
Hírlapok és folyóiratok összesen	**178**	**177**	***36***	***4***	***45***	***263***

A Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya által kiadott, fasisztának, szovjetellenesnek és antidemokratikusnak minősített sajtótermékek számszerű adatai 4 – 1945-1946 (könyvek, hírlapok, folyóiratok)

A kiadás éve	Az indexre tett aprónyomtatványok száma
1921–1923.	9
1926.	4
1927.	1

1930.	4
1931.	2
1933.	2
1934.	3
1935.	8
1936.	16
1937.	15
1938.	112
1939.	56
1940.	28
1941.	32
1942.	27
1943.	12
1944.	64
1945.	3
Összesen:	**398**

A Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya által kiadott, fasisztának, szovjetellenesnek és antidemokratikusnak minősített sajtótermékek számszerű adatai5 – 1945–1946
(aprónyomtatványok)

Ugyancsak betiltották a nem kívánatos zeneműveket is. Azok esetében mind a kották, mind pedig a hangfelvételek indexre kerültek. Összesen 129 zeneművet tettek indexre: 119 magyar és 10 idegen nyelvű mű található a listán.
Tematikailag az indexre került műveket a következők jellemezték: antiszemita, antibolsevista, a zsidóság kommunista kapcsolatait tárgyaló irodalom, a zsidók diszkriminációját tartalmazó jogszabályok, a szovjet birodalom és a szövetségesek ellen szóló írások, illetve Magyarország szövetségeseit kedvező színben bemutató sajtótermékek, fasiszta, illetve annak tartott politikusok, gondolkodók, tudósok írásai, a nemzeti szocializmust megtestesítő pártok és egyéb szervezetek által közreadott munkák, az irredentának, sovinisztának, nacionalistának minősített kötetek.
Az 1945-ben és 1946-ban történő könyvmegsemmisítések után azonban csak látszólag konszolidálódott a helyzet. A lezajlott politikai hatalomváltás magával hozta a könyvek kivonásának újbóli megindítását. A hatalomra került és a hegemón ideológiát, valamint az egypárti uralmi diktatúrát megvalósítani szándékozó kommunista berendezkedés könyvkivonási akaratát már más politikai-ideológiai célok határozták meg, mint a szövetséges hatalmakét. Írásunk célja, hogy bemutassa az 1949 és 1950 közötti években végrehajtott könyvkivonások történelmi, politikai összefüggéseit, a listák összeállításának hátterében meghúzódó társadalmi, ideológiai és kulturális folyamatokat, valamint a jegyzékek tematikai összetételét. Az 1949 és 1950 között indexre tett művek közreadását a kommunista pártnak már a demokratikus Magyarország éveiben is jól érzékelhető, a kultúra területén hegemón berendezkedésre törekvő hatalmi arroganciája determinálta.
Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választáson a Magyar Kommunista Párt a harmadik legtöbb szavazatot megszerző párt volt, jóllehet részesedési aránya mindössze 16,95%-ot tett ki. Hasonló nagyságrendet (17,41%) ért el a másik baloldali tömörülés, a Szociáldemokrata Párt, és bejutott a nemzetgyűlésbe a harmadik baloldali erő, a Nemzeti Parasztpárt (6,87%) is. Az 1945. november 15-én megalakult koalíciós Tildy-kormányban – a hét kisgazdapárti miniszter mellett – ugyanannyi tárcát kaptak a baloldali értékeket képviselő pártok: három kommunista, három szociáldemokrata és egy parasztpárti politikus. A baloldali erők befolyását növelte, hogy a stratégiai fontosságú belügyi tárcát, s benne a rendőrség és a közigazgatás feletti ellenőrzést és irányítást – meghatározóan a magyarországi szovjet ellenőrzés eredményeként – a Magyar Kommunista Párt szerezte meg. A párt – különös tekintettel a baloldali szövetségesekre és a belügyi tárca birtokában – nemzetgyűlési részesedét jóval meghaladó mértékű és meghatározó szerepet játszott a gazdaság állami befolyásának erősítésében, a társadalmi átalakulásokban, a közigazgatás reformjában, s nem utolsósorban az oktatási intézményrendszer és a kulturális élet átalakításában. Az oktatási intézményekért és a bennük tanuló diákokért már 1944

végén megindult a harc: az MKP egységes és kommunista befolyás alatt tevékenykedő ifjúsági szervezetet szeretett volna létrehozni, ezért támogatta a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) szervezését és törekvéseit, ám a többi párt a különböző pártokhoz kapcsolódó ifjúsági szervezetek mellett voksolt, ugyanakkor a katolikus egyház és személyesen Mindszenthy József hercegprímás igyekezett az ifjúság nevelésétől a pártokat távol tartani. Az ifjúság politikai meggyőzése mellett egy másik kérdés is meghatározta az iskolák belső életét. A koalíciós pártok fontosnak tartották, hogy a pedagógusok ideológiai, politikai meggyőződését átalakítsák: ennek érdekében ötven fő számára és a pedagógusok szakszervezetének közreműködésével 1945 nyarán kéthetes politikai-világnézeti tanfolyamot szerveztek, s az ott újonnan kiképzett tanárok feladata volt további vidéki és fővárosi továbbképzések megtartása. Az MKP különösen nagy pedagógus-ellenességet tanúsított, és az átnevelés mellett legalább annyira fontosnak tartotta az új pedagógus-társadalom kinevelését, amellyel a régi gárdát majd le lehet cserélni. Az általuk képviselt oktatáspolitika meghatározását az alábbiakkal lehet jellemezni: új, egységes és kizárólag állami oktatás megszervezése, új pedagógus gárda kinevelése, új tankönyvek bevezetése. Az MKP kulturális programját és annak hátterét, céljait mutatja be a Társadalmi Szemle6 első évfolyamában a Király István7 által írt elemzés. Az írás – miközben sommázta az iskolák háborús kárait, és az utóbbi hetekben leleplezett, általa fasiszta bűncselekményeknek minősített események elkövetéséért egyértelműen a Hóman-féle oktatáspolitikát tette felelőssé – meghatározta a legfontosabb iskolapolitikai célokat. „…el kell tüntetni a reakciós károk örökségét, meg kellett teremteni a teljes emberré fejlődés, a szabad alkotás előfeltételeit. … A 25 éves reakció anyagi károkon kívül szellemi romokat is hagyott hátra. Világnézeti, ideológiai fertővel, beteges társadalmi berendezéssel kellett szembenéznie a demokráciának. …új tankönyveket kell kibocsátani, mindent el kell követni a nevelők világnézeti átképzése, demokratikus erőknek a nevelés munkájába való bekapcsolása érdekében, semlegesíteni kellett a társadalmi tagozódás okozta visszásságokat. A demokratikus közvélemény sürgetésére, hosszas sajtótámadások után a világnézeti tárgyakból 27 új tankönyvet bocsátott ki a kultusz és az egyéb tárgyú tankönyvek közül 261-et dolgoztatott át. A könyvek kevés példányszámban, elkésve jelentek meg. Az iskolák nem hajtották végre a kérdésben intézkedő lagymatag hangú miniszteri rendeleteket, majdnem mindenütt a régi tankönyvekből tanították még a legfontosabb világnézeti tárgyakat, a történelmet, a magyar irodalmat is. … Csak a Szövetségi Ellenőrző Bizottság közbelépésének hatására bocsátott ki a kultusz már az 1945/46. iskolai év vége felé egy rendeletet, amelyben fegyelmi terhe mellett megtiltotta a nevelőknek, hogy a régi könyvekből tanítsanak. … A tanári karokban nem teremtődött demokratikus közhangulat; az iskolákban nem kezdődött meg a

haladó szellemű nevelőmunka; nem alakult ki egy demokratikus, a reakciós megnyilvánulásokat elfojtó diákblokk. A múlt iskolájában megfertőzött, vagy osztályhelyzetüknél fogva a népi tömegekkel szembenálló tanulók szabják meg a diákság hangulatát: a fasiszta összeesküvések részvevői közt nagy számban találunk középiskolás diákokat. Az a pszichologizáló elmélet, amely az ifjúság örök ellenzékiségével érvel, nyilvánvalóan mondvacsinált magyarázat, a mulasztások eltusolását szolgálja."8 Ugyanakkor erőteljesen követelte a népiskolákat felváltó általános iskolák körének további szélesítését, mivel annak előrehaladását lassúnak tartotta. Az írás legmarkánsabban a latin nyelv oktatása ellen érvelt. „Az általános iskola elképzelői, habár látják és elismerik a latin kulturális és nevelő értékét, sőt a klasszikus kultúrának nem egy szerelmese van közöttük, az általános iskolai latin-tanítás ellen foglaltak állást, s a latint csak az általános iskolát követő társadalomtudományi középiskolában kívánták taníttatni. A latin ellen voltak, mert látták, hogy a latin a feudális társadalom klerikális és laikus megkülönböztetésének örökségét tovább víve, a kivételezetteket és a tömegeket elkülönítő elv maradt, segítségével tagolta szét a reakció a társadalmat vezetőkre és vezetettekre, választotta el az elitiskolákat a tömegnevelő iskoláktól. A haladó pedagógusok észrevették, hogy a latin politikummá vált, eszköz lett a reakció kezében a társadalmi választó vonalak éles meghúzására, s tudták, nem véletlen, hogy épp a Hóman-féle, fasiszta iskolapolitika tette megint központi tantárggyá a gimnáziumban a latint; megértették, hogy a latinon keresztül a reakció védekezik és akarja átmenteni a maga iskolatípusát, a gimnáziumot. Az általános iskola megnyitását szabályozó rendeletbe, a tervezet készítőinek határozott tiltakozása ellenére, a kultusz útvesztőiben valahol mégis becsempészték a latint."9 A későbbiekben a szerző hasonló stílusban és tartalommal ítéli el a magyar tudománypolitika szereplőit, különösen azért, mert – véleménye szerint – a Horthy-korszakban a politikai hatalom nem engedte kibontakozni a reakciós államhatalom ellensúlyozása érdekében létrejövő szervezeteket, valamint azért, mert a működő autonóm társadalmi szervezetek csupán az államhatalom kiszolgálói, illetve megtestesítői voltak.
A továbbiakban a szerző politikai támadást intéz a kultusztárca ellen, mivel az – véleménye szerint – nem eléggé szorgalmazza és támogatja a kulturális intézményrendszer – úgymond – demokratikus átalakítását. A szerző elmarasztalja mind a Teleki Géza gróf által (1944. XII. 22. – 1945. XI. 13.), mind pedig a Keresztury Dezső által vezetett (1945. XI. 15. – 1947. III. 14.) kulturális tárcát: „a hivatását [ti. a kultuszminisztérium] … nem teljesíti: késedelmeskedés, halogatás, sőt tudatos szabotázs jellemzi munkáját. … A reakció több évtizedes politikai gyakorlatban iskolázva … csinálta a maga személyzeti politikáját. … Hómanék a maguk személyi politikáját az előneves dzsentrikre, azok asszimilánsaira és a klérusnak a feudális

maradványok védelmében a dzsentrikkel szorosan együttdolgozó képviselőire alapozták; velük töltötték be a központi igazgatás minden fontos állását. … Nem érintjük az első miniszternek, Teleki Gézának a személyi politikáját; Teleki megrekedve osztálya előítéleteiben, nem akarta észrevenni, hogy körülötte átalakult a magyar élet; a minisztérium belső személyi összetétele és szellemi működése alatt úgyszólván semmit sem változott. A demokrácia második kultuszminiszterét a Nemzeti Parasztpárt küldte be a kormányba. Az óvatos Keresztury hosszas halogatás után végrehajtotta a kívülről, főleg saját pártja felől egyre inkább sürgetett belső átszervezést; a személycserék sikerét a miniszter azzal a ténnyel szereti illusztrálni, hogy a minisztérium a jogászok minisztériumából pedagógusok minisztériumává vált.”10

A fentiekhez hasonlóan erős kritikával illette a szerző az egyházakat is: a korábbi hatalom és arisztokrácia kiszolgálójának, valamint a néptömegek felszabadítását célzó szocializmus ellenségének, a reakció és az osztályérdekek kiszolgálójának minősítette az egyházakat. Legerősebb támadást az egyházi iskolák ellen indított a szerző. „Az egyház szembehelyezkedik a demokratikus kultúrpolitika törekvéseivel. Sajtóból és a képviselőházi beszámolókból közismert a katolikus egyháznak a tankönyv-kérdésben elfoglalt álláspontja: a katolikus iskolák nem voltak hajlandók bevezetni, még a legfontosabb világnézeti tárgyakból sem, az új demokratikus tankönyveket. Mindszenthy a kultuszminiszterhez intézett egyik levelében kifogásolta ezeknek a könyveknek a szellemét, holott épp a tőle megbírált magyar irodalmi olvasók Petőfit, Adyt, József Attilát kívánják a magyar kultúra eleven tényezőjévé tenni. Az új katolikus tankönyvek nagy része még ma sem jelent meg, iskoláikban a régiekből tanítanak. Az általános iskola eddigi sikertelenségének a kultusz vezetőinek bizonytalankodásán kívül elsősorban az egyházak megnemértése volt az oka. Az autonómiára hivatkozva elzárkóztak az elől, hogy az általános iskola felső tagozatának kiépülése érdekében iskoláik egyes helyeken együttműködjenek más felekezeti iskolákkal. Mindszenthy, mikor a kultuszkormány egyik rendelete erre az együttműködésre kötelezni akarta az egyházi iskolákat, levélben tiltakozott az autonómia megsértése ellen. … Az egyházban uralkodó szellemnek, a fentebb kiragadott tényekkel megvilágított demokráciaellenes kultúrpolitikájának a következménye, hogy a felekezeti – főleg a katolikus – iskolák ma a reakció cselekvő politikai bázisai. A politikai rendőrség az utóbbi hónapokban az újságok beszámolója szerint a következő egyházi nevelő intézményeknél kényszerült közvetlen beavatkozásra: a budapesti piarista kollégium, a budapesti evangélikus fiú- és leánygimnázium, a váci piarista gimnázium, a celldömölki katolikus egyházi iskola, a budapesti Ranolder-intézet. … A demokrácia elvárja az egyházaktól, hogy tudatosítsák helyzetüket, s abból a hamis irányból, amelybe a reakciós társadalmi

erők terelték őket és ahol csak átmeneti szerepük volt, visszatérnek igazi feladataikhoz és amint a protestáns egyházaknál ennek már konkrét jelei is vannak, magán az egyházon belül indul meg egy belső demokratizálódási folyamat, amely szakít a múltnak a hatalmon lévő reakcióval egy asztalnál ülő egyházzal. Ha ez nem történik meg, a feszültség, amely a fél-feudális egyház és a népi demokrácia között fennáll, szükségképpen fokozódik."[11]

A fenti idézetekkel azt szerettük volna érzékeltetni, hogy az MKP vezető folyóiratában megjelenő írás és más dokumentumok[12] tanúsága szerint a párt már 1946 tavaszán megkezdte a kulturális élet feletti rendelkezési jog befolyásolását, illetve megszerzését. Még éppen csak kikiáltották a köztársaságot, alig volt a magyar lakosság túl a választásokon, máris megkezdődött a kommunisták ideológiai hatalomátvétele. Király István jóslata a későbbiekben igazolódott: az egyház és a kommunista hatalom között a feszültség valóban tovább fokozódott. A kulturális élet feletti hatalom kommunista párt által történő gyakorlásának további kísérleteit az 1945–48 közötti magyar történelem még számos egyéb példával illusztrálja. Itt elegendő azokra a közismert eseményekre hivatkoznunk, mint például 1946-ban – Szviridov tábornok, SZEB elnök követelésére – Rajk László, akkori belügyminiszter mintegy 1500 társadalmi és ifjúsági egyesületet oszlatott fel. Többek között betiltotta a KALOT, a Cserkészszövetség tevékenységét, de erős támadást intézett a reakciósnak tartott köztisztviselői réteg, valamint a papság ellen is. Emellett folyamatos harc dúlt az iskolák állami kézbe történő átvételéért, amelyben a legnehezebb csatát a katolikus egyházzal vívta a tárca. A kisgazdapárti Ortutay Gyula, aki 1947. március 14. és 1950. február 25. között kultuszminiszter volt, már 1947 februárjában – több baloldali párt támogatása mellett – a kötelező hitoktatás megszüntetését és annak helyébe a fakultatív jellegű hitoktatás bevezetését kezdeményezte. Ennek érdekében törvényjavaslat is készült, ám a kezdeményezést olyan ellenállás és tiltakozás követte mind a szülők, mind pedig az iskolák – főként az egyházi iskolák – részéről, hogy a baloldali erők kénytelenek voltak meghátrálni. Ám ezekben az években az egyházi iskolák elleni támadásoknak se vége, se hossza: 1947. december 12-én Révai József, 1948. január 10-én pedig Rákosi Mátyás – a hatalomra jutott baloldali erők nevében – jelezték az iskolák államosításának politikai szükségességét. 1948 tavaszán döntő támadást indítottak az egyházi iskolák ellen: agitátorok és provokátorok árasztották el az országot, manipulálták, megfélemlítették a szülőket és az iskolákban tanító pedagógusokat. 1948 áprilisának végén Ortutay Gyula a Kisgazdapárt nagyválasztmányi ülésén bejelentette, hogy – a baloldali pártokkal történt egyeztetés értelmében – az iskolák államosításával kapcsolatban törvényjavaslatot terjeszt a parlament elé, majd 1948. május 15-én tényként közölte a nyilvánossággal, hogy államosítják a nem állami iskolákat. A bejelentést országos tiltakozás követte,

amelyre a baloldali koalíció egyre agresszívebb propagandával válaszolt. Az iskolák államosítási csatározásainak csúcspontját jelentette az 1948. június 3-i pócspetri-ügy, amely tömegjeleneteivel, s nem utolsósorban a sajtó manipulatív tudósításaival, magyarázataival a baloldal számára megfelelő hangulati aláfestést biztosított a törvény tárgyalásához. A kultusztárca hivatali vonalon is komoly agitációt fejtett ki az iskolák államosítása érdekében. A Magyar Országos Levéltár XIX-I-1-g-51-3-Áll.-82889-1948 (170 d.) jelzetű irata szerint a VKM 1948. június 11-én a IV. 1. osztály közreműködésével „Nagyon sürgős. Soron kívül ikt." megjelöléssel iratot küldött ki Feljegyzés az iskolák államosításáról címmel, amelyet valamennyi tanfelügyelői és tankerületi főigazgatói hivatal megkapott. A dr. Sólyom Mihály által aláírt kísérőirat az alábbiakban indokolja a feljegyzés elküldését: „Mivel a felekezeti iskolák államosítása rövidesen törvényi rendezést nyer és mivel maguk a tanerők, sőt még a tanügyigazgatás területén működők sem látják világosan és a maga teljességében a kérdéskomplexumot, szükséges volt annak felvázolása, hogy mi tette elodázhatatlanná az iskolák államosítását, és milyen erkölcsi, illetőleg anyagi előnyöket jelent az államosítás a népi demokrácia, az államigazgatás … a szülők és a tanulók, valamint a nevelői kar szempontjából. A fenti szempontokat magában foglaló „Feljegyzés az iskolák államosításáról" c. iratot tehát a felvilágosító munka eredményessé tétele és egységes hivatalos állásfoglalás biztosítása végett meg kell küldeni valamennyi tankerületi főigazgatónak és valamennyi vármegyei tanfelügyelőnek." (A feljegyzés szövege az irat mellett nem volt fellelhető.)
Igen élénk parlamenti vita után, 1948. június 16-án hirdették ki az 1948. évi XXXIII. törvénycikket13, amelynek értelmében az egyházi és magániskolákat államosították, majd 1950 szeptemberében feloszlatták a szerzetesrendeket14, és az egyházak életterét az intézmények kerítései mögé szorították vissza. Ezeknek az eseményeknek a tükrében érthetők meg azok a történések és folyamatok, amelyek az 1945–1946. évi, valamint az 1949–1950. évi hivatalos könyvindexek megjelenése közötti időkben a könyvtárakban zajlottak.

A köztes indexek

A köztes indexekkel kapcsolatos eljárások rövid ismertetése előtt mindenképpen szükséges tisztázni, hogy 1946 és 1949 között központi szerkesztésű, hivatalos jegyzékek nem jelentek meg, ám a nem kívánatos könyvek forgalomból történő kivonása folyamatosan napirenden volt és tényleges kivonások is zajlottak. Ennek folyamatát egyrészt a Fővárosi Könyvtárban, valamint a könyvkiadók és könyvkereskedők szervezeteiben zajló eseményekkel illusztráljuk15. „1946 elején, miközben Dienes László16 a Központi könyvtár könyveinek megvédéséért vívta egyre

reménytelenebb küzdelmeit, a könyvtár másik igazgatója, Hajdú Henrik[17] a könyvkivonás szélesebb körű kiterjesztéséért >>a közönség kártékony befolyására alkalmas<< művek házon belüli kivonásáért kardoskodott. Ez a történet is 1945-re nyúlik vissza. ’45 őszén tért vissza a könyvtárba 25 évi kényszerű távollét után Solti Andrásné[18], és a hálózat irányítására kapott megbízást.”[19] A Fővárosi Könyvtár akkori vezetősége határozottan elkötelezett volt az olvasóközönség olvasmányszerkezetének megváltoztatása és a régi olvasói rétegek újakkal történő felcserélése mellett. Ennek bizonyítására hadd álljon itt néhány sor a két meghatározó vezető megfogalmazásában. „Könyvtárunk fiókjaira vár a feladat, hogy Budapest olvasóközönségének irodalmi ízlését magasabb színvonalra emeljék és az elmúlt 25 év tendenciájával szemben a szellemi igényeket ne csak kielégítsék, hanem fokozzák is. … Olvasóink örvendetesen egyre többen vannak a felszabadulás után. … Nagy az érdeklődés a marxizmus, a szociológia iránt. De nem szorul háttérbe a szépirodalom – különösen a modern orosz irodalom – sem. Reméljük, hogy a sok fiók és mozgókönyvtár révén azok kezébe is jó olvasnivaló jut, akik a >>Pesti Hírlap<< sárga könyvein nevelkedtek.”[20] Hasonló szellemben nyilatkozott a könyvtár 1947. évi évkönyvében Dienes László is. „A rosszemlékű Horthy-rendszer alatt a fiókokban olyan nagy tömegben halmozták fel az értéktelen félponyva, hamis szemléletű giccses szépirodalmi könyveket, hogy könyvanyagunk legnagyobb részét még ma is ezek teszik ki. Ugyanez, ha még nem rosszabb a helyzet az ismeretterjesztő irodalomban. Rendszeres nagy selejtezést nem végezhettünk, mert az új beszerzések a költségvetési keret szűk volta miatt csak vontatott tempóban nyújtottak mennyiségi pótlást. Ezért ebben az évben a fiókokban mindössze 7.144 kötetet selejteztünk és a még meglévő, kiselejtezésre megérett könyveket fokozatosan vonjuk ki a forgalomból[21] …1947 januárjában közvélemény-kutatást végeztünk olvasóink körében. … Sajnos, az eredmény lesújtó volt. Az olvasók legnagyobb része a silány könyveket szereti és csak elenyésző réteg az, amelynél már kialakult ízlésről lehet beszélni. … Ezek után világosan látjuk: nem az igények kielégítése, hanem először az igények megteremtése a feladatunk, amihez hozzá is láttunk azonnal. … le kell küzdenünk egy bizonyos ellenállást is, különösen kispolgári olvasóknál, akik nem mindig szívesen fogadják a tanácsot és útbaigazítást. Ezzel szemben az új olvasórétegek, kültelki munkások, ifjúság, rendőrségünk és honvédségünk tagjai boldogan vetik alá magukat irányításunknak és ezek körében máris sikerült az igények megteremtése. … December 10-én nyílt meg a Szovjet-osztályunk a 10. sz. fiók egyik helyiségében. Ez az osztály minden a Szovjetunióra vonatkozó irodalmat gyűjt mind orosz, mind egyéb nyelveken. Az anyag összeállításában és a könyvtár megszervezésében értékes támogatást kaptunk a Magyar-Szovjet Művelődési Társaságtól, amiért ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki. Könyvadománnyal rajtuk kívül a Vörös Hadsereg is

támogatta ezt az osztályunkat.”22 Az igazgatói beszámoló a továbbiakban kitért arra is, hogy 1947-ben közel tízezer olvasó szüntette meg a fiókokban könyvtári tagságát, amit azzal magyaráz, hogy megkezdődött az olvasói réteg kicserélődése. „Ezt feltétlenül pozitív eredménynek kell értékelnünk, mert a természetes csökkenésen kívül azok maradnak ki olvasóink táborából, akiknek elrontott ízlését haladó szellemben történő új beszerzéseinkkel nem tudjuk és nem is akarjuk kielégíteni. Bőven kárpótol bennünket azért a majdnem 10.000-nyi új olvasónk, akik éppen azt keresik – és találják – fiókjainkban, amit az elmaradt olvasók elvetnek maguktól.23

Kifejezetten pozitív folyamatnak értékeli Dienes László, hogy a budai fekvésű 11. számú fiókkönyvtárban – ahol az új szemlélettel és gondosan szelektált kínálattal szabadpolcos választó övezetet hoztak létre – elmaradtak a régi olvasók, s helyettük mások látogatják a könyvtárat. „Az olvasóknak ama része pedig, amely nem tudott belenyugodni abba, hogy az évtizedek óta megszokott, hazug, szentimentálizmust árasztó olvasmányokat nem találja meg, – kezdett kimaradozni tőlünk. Régi olvasóink nagy része került ki a budai kispolgári rétegekből, akik számára Harsányi Zsolt és Szentmihályiné Szabó Mária stb. regényei jelentik az irodalmat. Nem csoda tehát, hogy az 1946-os 1256 főt kitevő taglétszámból 696, tehát 56% elmaradt. Ezzel szemben 1117 új olvasó iratkozott be, a múlt évi össztaglétszámhoz viszonyítva 90%, tehát a taglétszám így is jóval meghaladja az 1946. évit. És ha tekintetbe vesszük még, hogy ez az új 1117 új olvasó – nagyrészt nagydiákok és a Dolgozók Gimnáziumának tanulói – éppen azért jött hozzánk, mert kulturális fejlődését a mi vezetésünk alatt látja biztosítottnak, – akkor nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy jól dolgoztunk.”24

A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus jegyzéken szereplő kötetek kivonása után – több forrás tanúsága szerint – mind a könyvtárakban, mind pedig a könyvkiadásban és könyvkereskedésekben elkezdődött az úgynevezett polgári irodalomnak az ideológiai alapokon nyugvó diszkriminációja. Példaként említjük a Fővárosi Könyvtár hálózatát, ahol 1946 és 1948 között közel 65 ezer könyvet vontak ki az állományból25. A gyűjtemény „magánszorgalmú”26 szelekcióját a könyvtárban létrehozott F osztály kezdeményezte27, amelynek elsődleges feladata az volt, hogy a hivatalosan indexre tett kötetek további kiszűrését elvégezze. Az osztály azonban azokat a jegyzékeket újabb házi jegyzékekkel egészítette ki, és „... 1947-ben már kiemelték az indexre nem helyezett prefasiszta vagy fasiszta gyanús könyveket is. A válogatás egyre parttalanabbá vált, s közben az osztály szorgalmasan küldte javaslatait a >>fasiszta sajtótermékek jegyzékét összeállító bizottságnak<< a ... negyedik jegyzékbe felveendő művekről.”28

Hasonló folyamatok indultak meg a könyvkiadókban és könyvkereskedésekben is. Az 1945-1946. évi selejtezéseket követően 1948-ban, a nagy nyomdák államosítása után merült fel ismételten a kérdés: „mi történjék az immár állami tulajdonban lévő

könyvekkel, amelyek nem fasiszták, nem szovjetellenesek ugyan, de a népi demokrácia államának céljait nem szolgálják, amelyek tehát, ha eddig nem is, most már antidemokratikusnak tekintendők."29 A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Országos Egyesületének 1948. június 19-i választmányi ülésén a Szikra Kiadó részéről az a javaslat hangzott el, hogy a korábbi jegyzékeket is közzétevő Miniszterelnökség sajtóosztályát kérjék fel útmutatásra. A következő ülésen azonban – Cserépfalvi Imre javaslatára – az a határozat született, hogy az Egyesület maga vegye kezébe a raktári készletek megtisztítását, vagyis egy háromtagú bizottság végezze el a nemkívánatos munkák jegyzékének összeállítását. A könyvkereskedőket és a kiadókat érintő jegyzék összeállítására végül nem került sor, egyrészt azért, mert a Miniszterelnökség nem fogadta el az Egyesület kezdeményezését, másrészt pedig azért, mert időközben megalakult az MDP Könyvbizottsága és az Országos Könyvhivatal. Mindkét testület legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy a még forgalomban lévő, de az új politikai berendezkedés számára nemkívánatos művek kivonása és betiltása megtörténjék30, s ehhez a munkához hamarosan hozzá is láttak.

Az iskolák könyvtárait érintő selejtezések

Az újabb és már hivatalos selejtezési hullám leghamarabb az iskolai ifjúsági könyvtárakat érte el. Az első selejtezési lista 1949. április 1-jén jelent meg31 és indokolást nem tartalmazott. A rendelet értelmében az iskolai könyvtárak gyűjteményéből 104-féle könyvet és szemléltető képet kellett kivonni, majd azokat kettétépett állapotban, csomagolva, szorosan átkötve kellett a Papírhulladékforgalmi Nemzeti Vállalathoz beszállítani, illetve a cég képviselőinek átadni. A listán szereplő művek nagyobb része szépirodalmi alkotás volt, s csupán kisebb része tartozott az ismeretközlő irodalom körébe. A kiadványok közül sok valóban csekély irodalmi értékkel bírt: például Blaskó Mária, Patkó Olivér, Zajmus Gyula és mások művei. Esztétikai, irodalmi szempontból ugyancsak megkérdőjelezhető értéket képviseltek a korábbi évtizedekben igen népszerű irredenta, s többnyire az ifjúság előadására szánt színművek is, amelyek közül bőségesen találunk a jegyzéken. A jegyzék kisebb részét tette ki az ismeretközlő irodalom. Az azok között felsorolt munkák és szerzők jelentős része ideológiai, politikai megfontolások alapján került a kivonandó művek körébe, mert szellemisége, gondolatai, esetleg tényanyagai az 1945 előtti Magyarország szellemiségével azonosult, vagy azt tükrözte. Ilyenek voltak például Csete Balázsnak négy műve, a Mályusz Ele-mér szerkesztésében napvilágot látott Erdély és népei című kötet, Fodor Ferencnek A szülőföld és honismeret könyve, Novoszel Istvánnak az Egy Julián-tanító odisszeája, Szurmay Tibornak a Honpolgári, honvédelmi ismeretek, és a sor még folytatható lenne. Mivel a kivonások indokolása elmaradt, most – több mint

félévszázados távlatból – bizton állíthatjuk: a kivonásokat nem esztétikai vagy tudományos szempontok motiválták, hiszen a felsoroltaknál voltak az ifjúsági könyvtárak gyűjteményében sokkal rosszabb színvonalú munkák is. A tetten érhető cél már 1949-ben sem volt más, mint azt majd az 1950-es jegyzék indoklásában olvashatjuk: az előző rendszer gondolatait, érzéseit, értékrendjét és értékeit közvetítő kiadványok közönségtől való elzárása, és ezzel egyidejűleg az ifjúság olvasmányszerkezetének az aktuális ideológiai politikai céloknak megfelelő átalakítása. Ezt bizonyítja az is, hogy a rendelet megjelenésének helyet adó Köznevelésben olvashatjuk azoknak a könyveknek a listáját is, amelyeket egyidejűleg a VKM megvételre ajánl az iskolai könyvtárak számára. A beszerzésre ajánlott művek mindegyike az új orosz könyvkiadásból fordított munka, lett légyen az szakirodalom, vagy szépirodalmi alkotás. A teljesség igénye nélkül íme néhány példa: Makarenko: Igor és társai, Válogatott pedagógiai művei; Mihajlov: Utazás a Szovjetunió térképén; Iljin: Ember és az elemek, A nagy futószalag; Nyekraszov: Fordul a kerék; Sesztakov: A Szovjetunió rövid története; Beck: Volokalamszki országút, Beljakov: Repülőgéppel az északi sarkon keresztül.

Ám az alig több mint száz művet felsoroló, 1949-es lista csupán a kezdet volt, a folytatás annak többszörösét tartalmazta. A Köznevelés 1950. március 1-jén megjelent számában újabb, az ifjúság számára nem kívánatos műlista jelent meg. A jegyzék az Iskolai és ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése címmel megjelent VKM körrendelet32 mellékletét képezte, és a művek kivonásának indoklásául az alábbiakat tartalmazta: „Az iskolai ifjúsági könyvtárakban nagy számban találhatók olyan művek, amelyek az előző, feudál-kapitalista rendszer nevelési céljainak szolgálatára készültek: érzelgős vagy öntelt nacionalizmusra, >>vallás-erkölcsi<< -nevelés ürügyén a valóságtól elforduló, azt meghamisító, ú. n. >>idealista<< szemléletre, az előző rendszert politikailag alátámasztó klerikalizmusra vagy polgári gondolkodásra (vagyonszerzés, karrierizmus, a kapitalista rendszer és a polgári társadalmi élet dicsérete vagy népszerűsítése) nevelnek. Még a magyar és világirodalmi klasszikusok műveiből készült szemelvényes, magyarázatos kiadványokban is jelentkezik az a törekvés, hogy az anyag kiválogatásában, magyarázatában, jegyzetekben, az előszóban a Horthy-rendszer iskolapolitikai céljait érvényesítsék.

Az ifjúsági könyvtárak hatása a tanulók szemléletének alakulására igen nagy, és súlyosan gátolja, sőt támadja a szocializmus szellemében nevelő iskola munkáját az, ha nevelési céljainkkal ellentétes irányú, vagy e célokat határozottan nem támogató művek vannak az ifjúsági könyvtárakban. Ezért az ifjúsági könyvtárakat gondosan át kell vizsgálni, és ki kell selejtezni mindazokat a műveket, amelyek a fent említett nacionalista, klerikális vagy burzsoá reakció felfogását terjesztik. Minden általános- és népiskolában, gimnáziumban, szakiskolában nyomban meg kell kezdeni az iskolai

ifjúsági könyvtár selejtezési és átrendezési munkálatait…”33
Az 1950-ben, az iskolai könyvtárak számára közreadott lista két külön jegyzéket tartalmazott: az A-csoport a selejtezendő és az Országos Könyvtári Központ számára csomagoltan, átkötötten beküldendő műveket tartalmazta; a B-csoportba sorolták azokat a kiadványokat, amelyekre nem várt megsemmisítés, csupán át kellett tenni az iskolákban működő tanári könyvtárakba. Az A-csoport tette ki a teljes jegyzéknek mintegy kilencven százalékát: összesen 1356 művet tartalmazott. Az indexre tett munkák nagyobb részt, de nem kizárólag a szépirodalmi alkotások közül kerültek ki, és bőségesen tartalmazta olyan szerzők nevét, akiknek 10–15 műve is nemkívánatosnak minősült. Ilyenek voltak például: Altay Margit, Donászy Ferenc, Havas Zsigmond, Herczeg Ferenc, Kosáryné Réz Lola, Karl May, Pósa Lajos, Rákosy Viktor, Tábori Piroska, Tutsek Anna. Legtöbb művel szerepel a listán Gaál Mózes (98 mű); Benedek Elek (67 mű); Sebők Zsigmond (32 mű, többek között a Macóka és a Dörmögő Dömötör sorozat). További megdöbbenést okoz az alábbi szerzők és művek indexre tétele: Almásy László útleírásai, Aszlányi Károly egyes művei, Babits Mihály Aranygaras című kötete, Bársony István egyes kötetei, a Bechstein-mesék, Bezerédi Amália: Flóri Könyve, a Grimm-mesék, a Walt Disney mesék, Dolinai Gyulának, az iskolai és népkönyvtárügy úttörőjének kötete, Kalmár Gusztáv népismertető dolgozata, Leidenfrost Gyulának a tengert ismertető kiadványa, a Mándy Iván átdolgozásában közreadott Münchhausen báró kalandjai, Marcali Henrik: Magyarország története, Milne Micimackója, Pintér Jenő versösszeállítása, Prinz Gyula ázsiai útleírása, a Robin Hood történet, Sienkiewicznek három munkája, Stein Aurél műve, Török Sándor Kököjszi és Bobolysza újabb kalandozásai, Woinovich Gézának a Magyar mondák világa, Webster: Nyakigláb-apója és még számtalan kiváló szakmunka és szépirodalom. Rálátással az iskolákban működő könyvtárak ifjúsági gyűjteményeinek összetételére, bizton állíthatjuk, hogy ebben az esetben sem a művek az esztétikai, irodalmi vagy tudományos értékeivel volt az új ideológiai, politikai hatalomnak problémája, – jóllehet a listán bőségesen található az előző korszakban oly divatos lektűr, bestseller irodalom is – hiszen sokkal silányabb munkák voltak jelen ezekben a könyvtárakban, mégsem kerültek indexre. Sokkal inkább a kiadványok által közvetített eszme és értékrend volt kifogásolható az új hatalom számára. S ugyanez fedezhető fel a másik csoport alkotásai esetében is.
A B-csoportot összesen 166 kiadvány képezi, annak is többsége szépirodalmi alkotás. Tartalmukat tekintve olyan munkák, amelyeknek egy része valóban nem a kisiskolás korúak számára íródott, de – tekintettel a korábbi évtizedek igen rigorózus, központilag szabályozott könyvtári beszerzéseire – ezek többsége nem is az általános iskolák, hanem a gimnáziumok és más középiskolák gyűjteményét gyarapította. Nincs lehetőségünk a jegyzék teljes ismertetésére, ezért csupán a példa kedvéért említünk

meg néhány szerzőt és művet. Gárdonyi Géza: 7 mű (Isten rabjai, Szunyoghy miatyánkja stb.); Jókai Mór: 23 mű (A régi jó táblabírák, A lőcsei fehérasszony, Szabadság a hó alatt, Erdélyi képek, Politikai divatok stb.); Eric Knight: Lassie hazatér; Kéz Andor: Felfedezők lexikona; Kisfaludy Károly: Minden munkái, I. kötet.; Krúdy Gyula: 9 mű (Pogány magyarok, Utazás a Szepességben, Utazás a Tiszán, Túl a Királyhágón stb.); Jack London: 4 mű (A beszélő kutya, A farkas fia stb.); Mikszáth Kálmán: 17 mű (Két választás Magyarországon, A tekintetes vármegye, Az eladó birtok stb.); Móra Ferenc: 7 mű (többek között a Kincskereső Kisködmön és a Mindenki Jánoskája); Riedl Frigyes: Petőfi Sándor; Takács Sándor: Rajzok a törökvilágból; Tamási Áron: Ábel a rengetegben; Mark Twain: Az egymillió forintos bankó, Hajósélet a Mississippin; Veres Péter: Látófa.
S hogy mire akarta az új hatalom lecserélni a korábbi műveket? Erre is a Köznevelés lapjain megjelent írás ad választ. Az ifjúsági könyvtárakból kivonandó művek listájával szinte azonos időben (1950 decemberében) jelent meg az ifjúsági könyvtárak számára beszerzésre javasolt művek jegyzéke. Annak bevezető írásából34 egyértelműen az derül ki, hogy az ifjúság számára beszerzésre kerülő művek más ideológiai szempontból közelítenek a nevelési eszményhez: „Az ifjúsági könyvek hatása a tanulók szemléletének kialakulására igen nagy. Az ifjúság kezébe kerülő irodalom nagy mértékben gátolhatja, vagy döntően elősegítheti a szocializmus szellemében nevelő iskola munkáját. Ezért szükségessé vált, hogy a könyvtárakba új, a szocializmus építésének megfelelő könyvek kerüljenek. Elsősorban arra törekedtünk, hogy ifjúságunk megismerje a szovjet ifjúsági irodalom és szépirodalom magyarra fordított alkotásait. A szovjet ifjúsági és szépirodalmi könyvek minél szélesebb körben való ismertetése megkönnyíti a pedagógusoknak a gyermekek szocialista emberré való nevelését. A gyermekekben él a vágy, hogy az olvasókönyvek hőseihez hasonlítsanak. Ezt felhasználva megfelelő könyvek kézbeadásával bátorságot, kitartást, fegyelmet, segíteni-akarást fejlesztünk a gyermekekben. Polevoj: Egy igaz ember c. műve nagyszerű példája lehet a szovjet emberek bátorságának, hősiességének, akaraterejének. Fagyajev: Ifjú gárdája az ifjúság igazi hazaszeretetének kimagasló példája. A gyermek helyes irányba való fejlődését segítjük elő ezekkel a könyvekkel. A Szovjetunióban Gajdar: Timur és csapata c. könyvének megjelenése után számtalan Timur és csapata alakult s a gyermekek igen kiterjedt, hasznos tevékenységgel járultak hozzá a felnőttek munkájához. Az ilyen irányú kezdeményezéseket a pedagógusoknak is támogatniok kell. „ 35
Az írás hasonlóan fontosnak tartja a kortárs magyar irodalmi alkotások gyermekek és fiatalok körében történő megismertetését, valamint a természettudományos művek nagyobb mértékű beszerzését is. Ez utóbbi esetében szintén a szovjet szerzők munkái voltak a mértékadók. Ebben az írásban jelent meg először az a gondolat, amely majd a

későbbi indexek összeállítása során meghatározóvá vált: amennyiben a kötethez főzött magyarázat, bevezetés és egyéb járulékos szöveg nem felelt meg az új hatalomnak, úgy a teljes kötetet indexre tették, illetve – esetenként – a járulékos szöveg eltávolítása után a gyűjteményben maradhatott. „A selejtezés után megmaradt könyvek közül azok, amelyek a javasolt könyvek között szerepelnek, továbbra is a könyvtárban maradhatnak. Közülük azonban a nagyon régi kiadású példányokat ki kell cserélni új kiadásúra. Ilyen pl. a Tamás bátya kunyhója, amelyből új kiadás is van. A magyar klasszikusok közül is – pl. Jókai, Mikszáth – azokat hagyjuk meg, amelyek a legfrissebb kiadások. Ezek tudniillik új bevezetéssel, magyarázatokkal vannak ellátva, s nem meghamisítva, hanem a mai irodalomtanításnak megfelelően mutatják meg haladó hagyományainkat. A beküldött jelentésekből kiderült, hogy a könyvtárak nagyon elmaradottak, nem tartottak lépést népi demokráciánk fejlődésével. Még ma is többségben vannak a régi szentimentális, klerikális, polgári ideológiát tartalmazó könyvek. Viszont a haladó írók munkái nagyon kevés iskolai könyvtárban találhatók. Például az egyik Szolnok vármegyei középiskola 1620 könyvből álló könyvtárában körülbelül 60 a szovjet könyvek száma.”36

A népkönyvtárak gyűjteményének “első rendezése”

Az iskolai ifjúsági könyvtárakat érintő selejtezések megvalósításával időben párhuzamosan, de a könyvtárak egy másik részét érintő könyvkivonási folyamat is elindult. 1950 januárjában látott napvilágot és februárban jutott el a könyvtárakhoz a Népkönyvtári Központ kiadásában megjelent 48 oldalas füzet, amelynek címe: Útmutató a népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez. A jegyzék bevezetője szerint a könyvtárosok már régóta sürgetik, hogy kapjanak megfelelő segédeszközt a könyvtárak rendezéséhez, ezért állították össze azoknak a műveknek a jegyzékét, amelyeknek forgalmazását a könyvtárakban nem javasolják. Ugyancsak itt fogalmazta meg a Népkönyvtári Központ azt is, hogy az első listát újabbak fogják majd követni, amelyek összeállításához a könyvtárak segítségét is kérik.37 Figyelemre méltó a jegyzék címe, árnyalt szóhasználata. A korábbi jegyzékektől eltérően nem tartalmazza a „selejtezés”, az „utasítás”, a „rendelet”, a „megsemmisítés” kifejezéseket. Helyette „útmutató”, „rendezés”, „nem javasoljuk” kifejezéseket alkalmaz.38 A lista bevezetője – az iskolai könyvtárak jegyzékétől eltérően – nem tartalmaz indokolást sem, mint ahogy a következő, még az év nyarán közreadott, több ezer tételt tartalmazó kiadvány sem. A 48 oldal terjedelmű füzet összesen 1848 tételt tartalmazott. A kivonásra szánt művek száma azonban ennél jóval több, mivel 213 szerző esetében a teljes életmű betiltásra került, ezért itt egy-egy tétel alatt akár több tíz, esetenként a százas nagyságrendet is elérő műről volt szó. A

több mint kétszáz szerző felsorolására e tanulmány keretében nincs mód, ezért csupán néhány példát említünk: Aszlányi Károly összes műve, Bangha Béla összes műve, Bánfy Miklós összes műve, Beczássy Judit, Beniczkyné Bajza Lenke, Blaskó Mária, Bozzai Margit, Bromfield, Dale Collins, Cronin, Csathó Kálmán, Gabrielle D'Annunzio, Daphne Du Maurier, Erdős Renée, Fejtő Ferenc, Fekete István, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc (kivéve a Bizánc c. munkát), Rejtő Jenő, Ignácz Rózsa, Karácsony Sándor, Erich Kästner, Kittenberger Kálmán, Kornis Gyula, Kosáryné Réz Lola, Kovács Imre (kivéve a Néma forradalom című kötetet), Kozma Andor, Karl May, Márai Sándor, Mécs László, Molnár Ferenc (kivéve a Pál utcai fiúk, Az éhes város és a Széntolvajok című köteteket), Nyírő József, José Ortega y Gasset, Passuth László, Pethő Sándor, Pósa Lajos, Marcel Proust, Prohászka Ottokár, Rákosi Viktor, Jean Paul Sartre, Surányi Miklós, Szabó Dezső, Tóth Tihamér, Tutsek Anna, Zilahy Lajos és Zsigray Julianna minden kötete.
Érdemes azt is szemléltetni, hogy a nem teljes életművel indexre kerülő szerzők között kik és milyen művekkel találhatók. Természetesen, itt sincs módunk a teljesség közlésére, csupán a folyamatot jól illusztráló szerzőket, műveket emeljük ki. Benedek Elek: 7 mű, közötte a Nagy magyarok élete című sorozat; Albert Camus: A közöny; Jean Cocteau: Vásott kölykök; Dénes Zsófia: Élet helyett órák; Féja Géza: Régi magyarság; Fodor Ferenc: Általános gazdasági földrajz; Hankiss János: Európa és a magyar irodalom, Francia költők (antológia); Hemingway: Szegények és gazdagok, Különös társaság, Búcsú a fegyverektől; Johan Huizinga: A középkor alkonya; Kéthly Anna: Demokratikus közoktatás, Leidenfrost Gyula: A kék Adria; Sommerset Maugham: Karácsony Párizsban, Ashenden, Borotvaélen; Németh László: Szegfű (sic) Gyula, Széchenyi, Móricz Zsigmond, Minőség forradalma; Prinz Gyula: Magyarország földrajza; Cs. Szabó László öt műve; Szánthó Györgynek kilenc műve; Szerb Antal: Utas és holdvilág, A világirodalom története, Gondolatok a könyvtárban; Tamási Áron: tizenkét mű, köztük az Ábel, a Szülőföldem és a Jégtörő Mátyás; Török Sándor: nyolc mű; Trócsányi Zoltán: három mű; Veres Péter: Szocializmus – Nacionalizmus, Levelek egy parasztifjúhoz; Wass Albert: öt mű (A kastély árnyékában, Titokzatos őzbak, Csaba, Farkasverem, Mire a fák megnőnek); Virginia Wolf: Orlando.
Amint azt a példák is mutatják, és a jegyzék alapos tanulmányozása során is egyértelművé vált, ez a lista főként szépirodalmi munkákat tartalmazott, a szakirodalom kisebb arányban képviselt, s annak többsége is az ismeretterjesztő műfajt reprezentálják: utazási, úti élmények leírását megörökítő kötetek, esetenként egy-egy irredenta mű, történeti, földrajzi, antropológiai, néprajzi munkák. A szépirodalmi művek esetében hasonló tartalmú köteteket sorolnak fel, mint az iskolai könyvtáraknál: tekintélyes mennyiségű bestseller, lektűr, a polgári életformával azonosuló művek, az akkori felfogás szerint hamis történelmi ábrázolású kiadványok,

valamint a polgárinak minősített magyar és külföldi szerzők. A két jegyzék összehasonlítása során több esetben a szerzői nevek, esetenként pedig a művek azonossága is felfedezhető: Aszlányi Károly, Benedek Elek, Donászy Ferenc, Havas Zsigmond, Herczeg Ferenc, Kosáryné Réz Lola, Karl May, Pósa Lajos, Rákosy Viktor, Tutsek Anna és még sok mások esetében.
Amennyiben ezt a jegyzéket jóindulatúan kívánjuk kezelni, úgy azt mondhatjuk, hogy ez végtére is csupán nemkívánatosnak jelölte meg a kivonandó műveket, valójában azonban a könyvtárak – különös tekintettel az akkori politikai közhangulatra és az egyéb címen elrendelt selejtezésekre – aligha merték a diszkriminált műveket megtartani. Ezt bizonyítja a Gerő Gyula könyvtárosi pályájára visszaemlékező kötetének vonatkozó fejezete39 és az ott közölt eredeti forrás is. A szerző az alábbiakban emlékszik vissza a könyvkivonások elrendelésére. „Valamikor április végén vagy május elején újabb jókora csapás érte az olvasóterem egyébként is szerény választékot kínáló állományát: a Népkönyvtári Központtól új selejtjegyzéket kaptunk. Az első, egy nyomtatott füzet február 15. után pár nappal érkezett a körzeti könyvtárba. E második lista érkezésének ideje ma már megállapíthatatlan, mert a stencilezett, négyoldalas felsorolás bevezetőjéhez nem tartozik keltezés. … Abból, hogy az érintett könyvek kivonásának határidejét a jegyzék bevezetője május 25-ben szabja meg, az irat érkezésének időpontját április végére, május elejére teszem…”40
A Gerő Gyula kötetében közzétett listák nem voltak publikusak, hiszen azok szolgálati úton, közvetlenül érkeztek a népkönyvtárakhoz, de a selejtezési folyamat fontos részét képezték. A jegyzék41 feladója a Népkönyvtári Központ volt, és két részből állott: az 1. számú jegyzék 49, a 2. számú pedig 154 tételt sorolt fel, ám itt is találhatók olyan szerzők, akiknek teljes életműve került indexre, – például Charles Morgan, H. G. Wells – így tehát a művek száma ennél nagyobb. Számos könyv csupán a járulékos részek, – mint arra már a korábbiakban utaltunk – például előszó, bevezető stb. miatt került fel a jegyzékre. E kiadványok megmenekültek, amennyiben a kritikus részeket a könyvtárosok eltávolították a kötetből. Ilyenek voltak például Csontváry és Rippl-Rónai képei, amelyekből François Gachot bevezetését kellett eltávolítani; Dickens Coppelfield Dávidja, amelyből Harsányi Zsolt bevezetését kellett kivágni; Karinthynak a Tanár úr kérem és Cervantes: Don Quijote című műve amelyekből a Márai előszót kellett kivenni; Madách: Az ember tragédiájának az a kiadása, amelyhez Karácsony Sándor42 írt bevezetőt; Kisfaludy Ká-roly munkáit Klebelsberg Kuno bevezetője miatt diszkriminálták. Az első jegyzék főként szépirodalmi munkákat tartalmazott, köztük olyan műveket, mint Kós Károly Az országépítő és a Varjú nemzetség, Malrauxnak három műve, Németh László Gyász című kötete, Török Sándornak két műve, köztük A zöldköves gyűrű is. A második jegyzék tartalmi összetétele már jóval eklektikusabb volt, és – a szépirodalom mellett – meglehetősen

sok szakmunkát is felsorolt. Indexre került például Eckhardt Sándor Balassi Bálint című kötete, Győrffy István két könyve, Horger Antalnak a Magyar nyelvjárások című szakmunkája, Horváth Árpádnak A dinamó regénye, Öveges Józsefnek az Atombomba című műve, Rajeczky Benjamin zenetörténeti összefoglalója, Sőtér Istvánnak négy kötete. A szépirodalom köréből is érdemes néhány markáns példát hozni. Indexre került Babits Mihály összes műveinek és összes verseinek 1946-os Franklin kiadása, Darvas József43 Szakadék című drámáját tartalmazó kötete, Flaubertnek két alkotása, Galsworthytól a Forsyte-saga, Gárdonyinak nyolc regénye, az Illyés Gyula szerkesztésében közreadott Új magyar dekameron, Jókai Mórnak hét kötete, Kosztolányi novelláinak 1943-as, Révai kiadása és szintén a Révainál 1944-ben megjelentetett Néró a véres költő című munkája, Kovai Lőrincnek öt műve, Krúdy Gyulának négy regénye, Sásdi Sándornak négy könyve és Stefan Zweig négy regénye: Az érzések zűrzavara, Magellan, Rotterdami Erasmus diadala és bukása, valamint a Sakknovella.
Van azonban a jegyzéknek még egy sajátos összetevője: felkerültek a listára a kommunista és baloldali elkötelezettségű írók és gondolkodók is. Például Kassák Lajosnak44 nyolc műve, közte az Egy ember élete 1946-os kiadása, Lukács Györgynek tizenegy, részben a filozófia, részben a kultúra, részben pedig az irodalmat feldolgozó kötetei: Irodalom és demokrácia (1948), Lenin és a kultúra kérdései (é.n.), A marxista filozófia feladatai az új demokráciában (é.n.), A polgári filozófia válsága (é.n.), Új magyar kultúráért (é.n.), A történelmi regény (é.n.), Nagy orosz realisták stb.45 Ezen a jegyzéken szerepel a népi írók mozgalmának és a Nemzeti Parasztpárt meghatározó személyiségének, aki aktív politikai szerepet is vállalt ezekben az években, Szabó Pálnak hét alkotása is.
Mind az eljárás, mind pedig a tartalom bemutatásának árnyalásához és az utóbbi két lista teljes sorsához hozzátartozik, hogy hetekkel később néhány kötet indexre tételét visszavonták, s jóllehet ezzel mit sem változtattak a könyvek kivonásán, hiszen azokat – tekintettel az akkori közhangulatra – többnyire a könyvtárak már régen elszállíttatták46, mégis fontosnak tartjuk, hogy a visszavonás tényét is közöljük. Az alábbi művek indexre tételét vonták vissza: Kipling Dzsungel könyve (2. köt.), Babits Mihály mindkét könyvét, Balzac Széplányok tündöklése és bukása, Darvas József Szakadék, Györffy István mindkét könyve, Horger Antal A magyar nyelvjárások, Jókai valamennyi kötetét, Kovai Lőrincnek a Vadvíz, Krúdy Gyula valamennyi, előzőleg kivonásra ítélt kötete, Lukács György Nagy orosz realisták című műve47.
Az 1950 tavaszán lezajló könyvkivonási folyamat a könyvkereskedők és kiadók készleteit megrostálta, s egyben pontot tett az 1948 közepe, a nagy nyomdák államosítása óta, tartó, a könyvkereskedésben érintettek vitájára is.
Tanulmányunknak nem célja a könyvkiadók, a nyomdák, valamint a

könyvkereskedésekben zajló könyvkivonások részletező bemutatása, ezért itt – hasonlóan a korábbi fejezetekhez – csupán ennek az akciónak vázlatos bemutatására vállalkozunk, Varga Sándor már többször idézett kötetének vonatkozó fejezete alapján. Mint korábban arról már szó volt, az 1950 januárjában közreadott Útmutatót a könyvkereskedések 1950 áprilisában csupán tájékoztató jelleggel kapták meg, ám néhány hét múlva tényleges selejtlistát adott ki számukra a Népművelési Minisztérium irodalmi főosztálya, amelyet a boltok a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalattól (KNV) kaptak meg azzal a megjegyzéssel, hogy az „a zúzdába bocsátható kiadványok első jegyzéke, amelynek alapján a bolt készletében lévő kiadványokat selejtezzék ki és külön csomagban a központnak küldjék vissza."48 A kivonásra ítélt művek jegyzéke több, mint háromezer művet tartalmazott, köztük a Babits Mihály által fordított Amor sanctus, Tamási Áron művei, meséskönyvek, szakácskönyvek, útikalauzok és más hasznos kiadványok. A könyvkereskedők be is szállították a kivonásra ítélt kiadványokat a KNV pincéibe, ám ekkor olyan események történtek, amelyek a könyvek megsemmisítésének további folyamatát megszakították. „... a Népművelési Minisztérium kollégiuma egyszerre két, könyvszakmát érintő javaslatot tárgyalt. Az egyiket, a magánkönyvkiadás teljes felszámolásáról szólót a kollégium elfogadta, a másikat azonban, amely minisztertanácsi rendeletként kívánt megjelentetni egy, a magánkölcsönkönyvtárak és magán-könyvkereskedések által végrehajtandó leltározási utasítást, visszaadták átdolgozásra. Minden illetékes tudta (ha erről nem is beszéltek), hogy amit elrendelni kívántak, formailag leltározás, a lényeget illetően azonban selejtezés, törekvésük mégis (vagy talán éppen azért) az, hogy ez külön rendelet nélkül hajtassék végre, legalábbis nem úgy, hogy az a hivatalos lapban napvilágot lásson."49 Tervük sikerült, mert az átdolgozott leltározási javaslatot már elfogadta a Kollégium. A megyei és fővárosi tanácsok végrehajtó bizottságai közvetlenül kapták meg a minisztérium utasítását: „...rendeljék el a magánkölcsönkönyvtárak és magán-könyvkereskedések könyvállományának leltározását."50 A leltározás módjának, hatályának, módszerének, korábban soha nem tapasztalt részletező követelményei olyan nagy feladat elé állították a könyvkereskedőket, amelyet a megszabott határidőre képtelenség lett volna teljesíteni, ezért érdekképviseleti szervükön (KISOSZ) keresztül próbáltak protestálni. Ám a válasz elutasító volt, így a felmerülő problémák közös megbeszélése érdekében 1950. október 9-ére a budapesti és Pest környéki magán-könyvkereskedők taggyűlést hívtak össze. A gyűlésen megjelent a Népművelési Minisztérisum51 könyvtári osztályának vezetője, aki hangsúlyozta: „... nem kell tartaniok az államosítástól. A leltározási rendelet célja nem egyéb – mondta, – mint hogy ennek alapján lehetővé váljék a ponyvairodalom, a burzsoá szellemiségű, antimarxista könyvek kiselejtezése, a forgalomból egyszer s mindenkorra történő eltávolítása. Nem titkolta, hogy a

minisztérium tervbe vette a selejtlista kiadását, amit majd a könyvkereskedők is megkapnak, hogy a listára felvett könyveket beszolgáltathassák. A minisztérium tudomására jutott – közölte –, hogy a könyvkereskedők kiselejteztek igen sok értékes, tudományos könyvet is. A minisztérium ezt az ellenséges hírverés hatásának tudta be, holott a cél a tudás demokratizálása, ennek legalkalmasabb eszköze pedig a jó könyv. Kifejezésre juttatta: a minisztérium azt kívánja a könyvkereskedőktől, hogy egészítsék ki raktáraikat a szocialista szellemiségű új könyvekkel, és hogy ezek terjesztésével, propagálásával segítsék a kormány politikáját."52 Végül a könyvkereskedők készletének részletező lajstromozása megtörtént, a listák a tanácsi apparátuson keresztül a minisztériumba kerültek. Pedig a tételes leltárak elkészítésének ekkor már sem tétje, sem értelme nem volt, hiszen közben53 megjelent a Népkönyvtári Központ kiadásában az újabb, a 2. számú útmutató a nép- és más könyvtárak rendezéséhez, amely – címével ellentétben – nem könyvtárrendezési sillabusz volt, hanem a használatból kivonandó művek jegyzéke, és amelyet a könyvkereskedők körében is terjesztettek.

A népkönyvtárak gyűjteményének "második rendezése"

1950 augusztusában újabb, minden eddiginél nagyobb terjedelmű jegyzék54 jelent meg a Népkönyvtári Központ kiadásában. A listát, mint azt az előszóban is olvashatjuk, a januári jegyzék folytatásaként adták ki, és ez már tartalmazta a könyvtáraktól addig beérkezett és jóváhagyott javaslatokat, valamint a könyvtárakban a „köztes selejtezések" során összegyűjtött címeket is. Ez a jegyzék – hasonlóan az előzőkhöz – többségében és meghatározóan szépirodalmat tartalmazott, de az összeállítók azt ígérték, hogy még a folyó év során megjelenik a szakkönyveket tartalmazó lajstrom is. Ez a kiadvány sem vállalta, hogy selejtezési lista lenne, sőt – mint majd azt később látjuk – az akkori politikai hatalom meghatározó ideológusa kifejezetten tiltakozott a selejtlista kifejezés ellen. Konzekvensen ragaszkodott az előző útmutatóhoz, itt is könyvtárrendezési útmutatónak minősítették a kiadványt, ami már csak azért is elfogadhatatlan, mert a féloldalnyi terjedelmű bevezetőn kívül semmi mást nem tartalmazott a módszertani útmutató, mint több ezer monografikus és periodikus kiadvány szerzőjének nevét és címét. A jegyzék megjelentetésének indokául azt hozta fel a közreadó Népkönyvtári Központ, hogy korábban kilátásba helyezték újabb jegyzékek közzétételét. A listán szereplő munkák elleni tartalmi, szakmai vagy más kifogásról egyetlen szó sem esik a kiadványban, az indokokat csupán a kivont művek tartalmi elemzéséből szűrhetjük majd le.
A 169 oldalas jegyzék 6552 tételt tartalmazott, ám ennél lényegesen több műről van szó, hiszen – a korábbi jegyzékekhez hasonlóan – itt is bőségesen találhatók olyan

szerzők, akiknek teljes életműve indexre került. A második lista pontosan annyi szerzőt tett teljes életművel indexre, mint az első[55]: 213 személy. Például Mme Henri de Jouvenel Colette, Courths-Mahler, Conan Doyle, Agatha Christie, Rejtő Jenő, Georg Du Maurier, Rákosi Jenő, Alexandra Rachmanova, Upton Sinclair, Sebők János, Edgar Wallace és Lewis Wallace és a sort szinte a végtelenségig lehetne folytatni. A kivonásra ítélt művek számát tovább növelte, hogy teljes sorozatokat is indexre tettek, amely a jegyzékben mindössze egyetlen tételként jelent meg, ám a valóságban az egy-egy sorozatban megjelent művek száma – esetenként – elérhette, sőt meg is haladhatta a százas nagyságot. Indexre kerültek – szintén a teljesség igénye nélkül – az Aranytéglák és A falu ifjúságának színpada, valamint az Ifjúsági színművek, Ifjúsági színpad sorozati címmel közreadott ifjúsági színmű-sorozatok, a Félpengős regények, a Filléres könyvtár, a Kalandos regénytár, a Kis Újság színes regénytára, a Magyar ifjúság könyvtára, a Magyar jövő leánykönyvtára, a Nova kalandos regényei, a Színes regénytár és a Tarka regénytár, valamint a Zászlónk könyvtára. Ez utóbbiak többsége a korábbi évtizedekben megjelenő, népszerű folyóiratok és hírlapok könyvsorozatai volt. A monografikus kiadványokon túl ezen a jegyzéken időszaki kiadványokat is találunk. Indexre került a Kis Pajtás című képes gyermeklap, a Levente című folyóirat[56], a Leventék évkönyvei, a Magyar Lányok, a Meseország, a Magyar tanítók gyermeklapja és a Zászlónk című periodikum. Új elemként megjelentek a daloskönyvek is.
Érdemes azokról a művekről is szólnunk, amelyek – jóllehet nem a szerző teljes életművét vagy nem a sorozatok tagjait képviselték – mégis rendkívül beszédesen mutatják az akkori politikai hatalom irodalmi ízlés és világnézet, erkölcs átalakítására irányuló akaratát. Betiltották Ágoston Julián, karmelita atya versesköte-tét; Bendeffy Lászlónak Az ismeretlen Julianus; Ivo Andričnak a Híd a Drinán; Bársony István természetleíró köteteit, Baktay Ervinnek három művét; Benedek Eleknek hatvanhárom könyvét; Bibó Lajosnak huszonegy művét; Jean Cocteau-nak A párizsi fiú című kötetét; Csete Balázs műveit; Alphonse Daudet hét könyvét; Alexandre Dumas egyes műveit; Faludy Györgytől két könyvet; Gaál Mózesnek kereken száz írásművét, Gárdonyinak újabb harminckilenc alkotását; Gulácsi Irénnek és Gyökössy Endrének újabb köteteit; Kodolányi Jánosnak és Makkai Sándornak huszonnégy-huszonnégy regényét; Malraux-nak négy könyvét; Maughamtól Az árnyék testvére; André Mauroisnak tíz kötetét, a Micimackót, Molnár Gábor és Széchenyi Zsigmond egyes alkotásait, Rabindranath Tagore tizenkét művét; Wass Albernek öt és Stephan Zweignek újabb négy könyvét. Nem kímélték az előző rendszer eszmerendszere mellett elkötelezett szerzőket sem: Sík Sándort, Cs. Szabó Lászlót, Szentiványi Jenőt, Markó Árpádot, Pintér Jenőt, Voinovich Gézát, Tamási Áront, Török Sándort, Muráti Lilit. Hasonlóan betiltották Sienkiewicz újabb négy művét, Ráth Végh István egyes

köteteit, a Münchhausen történeteket, egyes Kuprin-köteteket, valamint Hankiss Jánosnak újabb két művét. Ismét indexre került a korábbi jegyzékek apropóján már említett kötetek közül a Dzsungel könyvének második kötete, illetve Mindszenthy (Pehm) Józsefnek Az édesanya című kötete, amely az 1946-ban közreadott kivonási jegyzék körüli botrányt okozta. A konkrét felsorolásokon kívüli művekre jellemző, hogy nagyon nagy számban a gyermek és ifjúsági irodalom körbe tartoztak, s szerzőik között egyaránt megtalálhatók voltak a magyarok és a külföldiek is: a Grimm mesék, a Szürke bagoly-könyvek, a Disney-könyvek, Gergely Márta és Kertész Erzsébet több kötete, valamint sok olyan szerző, akinek neve azóta már a feledés homályába merült. Az indexre tett művek jelentős részét az előző években a könyvkiadást uraló giccs, lektűr és ponyvairodalom tette ki: bűnügyi témák, kém- és vadnyugati történetek, kalandregények, érzelmes, érzelgős leányregények. Bizonyos művek esetében az 1945–1946 során érvényesülő kivonási szemléletet érzékelhetjük, sőt több esetben a művek azonossága is felfedezhető: az irredentának, nacionalistának, fasisztának tartott személyek, szervezetek által jegyzett munkák, a trianoni döntés ellen protestáló, vagy a militáns szemléletet erősítő, a katonai, a cserkész életet népszerűsítő kiadványok. E jegyzék esetében is megjelenik a kiadvány bizonyos járulékos szövegeinek eltávolítási utasítása. Ilyenek voltak például a Kalevala, ahol Gulyás Pál előszavát kellett kivágni, továbbá Cervantes Don Quijote című regénye, ahol Márai Sándor bevezetője ellen volt kifogás. Nagy mennyiségben kerültek az index hatáskörébe a korábbi évtizedekben oly kedvelt, ezért a könyvpiacon nagy részesedéssel jelenlévő útleírások és az útikalandokat megörökítő kötetek.
Ezt az útmutatót, valamint a tanácsok útján a Népművelési Minisztériumban összeállított rendelkezés utasításait kapták meg a még funkcionáló magán-könyvkereskedők is. A megyei tanácsok népművelési alosztályait kérte fel a tárca az indexekben foglaltaknak a könyvkereskedelemben történő érvényesítésére. A könyvesbol-tokból történő kivonás határidejéül 1950. november 15-ét állapították meg, és kilátásba helyezték a selejtezés végrehajtásának ellenőrzését is. A fővárosi magán-könyvkereskedők számára – a KISOSZ asszisztálásával – még ennél is rövidebb határidőt szabtak: 1950. november 6. Az intézkedéssel kacsolatos események további része a hatalom brutalitását, irodalom és kultúraellenességét, szellemi diktatúráját, primitívségét és arroganciáját mutatja:. „…az akció folytatására november 9-én reggel fél kilenc órakor került sor. A Múzeum körúti antikváriumok és a többi magán-könyvkereskedő előtt megjelentek a Papírhulladékforgalmi N. V. teherkocsijai és a két Útmutató alapján a könyvkereskedők által összegyűjtött könyveket felrakták és elvitték. Az eseményt a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalat Központi antikváriumának vezetője (tőle egyébként nem vittek el könyveket) azonnal jelezte telefonon vállalata központjának; az igazgatóhelyettes felhívta az MDP

központját, továbbá a Népművelési és Belkereskedelmi Minisztérium illetékeseit; javasolta, hogy az elszállított könyveket helyezzék zárt raktárakba, és semmi esetre se hamarkodják el a bezúzásukat, mert e művek zömét intézmények keresik, és megsemmisítésük káros. Intézkedés azonban nem történt, vagy ha igen, elkésett: a könyvek egyenesen az őrlőmalomba kerültek."57 A magánkönyvekereskedők mellett az ekkoriban már létező állami könyvesbolti hálózat is megkapta a jegyzéket azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket a műveket ne adják el a könyvtárak számára, vagyis segítsenek abban, hogy a Népkönyvtári Központ szándékai maradéktalanul érvényesülni tudjanak. A jegyzéket azonban ezek a könyvesboltok is selejtlistaként kezelték és a diszkriminált munkákat kivonták a forgalomból.
Mint az a felsorolt példákból is jól látható, a jegyzék meghatározó részét a szépirodalmi alkotások tették ki, de a bevezető tanúsága szerint „Még ez év folyamán kiadunk ismeretterjesztő művekre vonatkozó Útmutatót is."58 Ám a könyvek és bennük az előző rendszer szellemiségének, értékrendjének, erkölcsiségének örökre eltörlési folyamata az 1950. évi második kiadott jegyzék után megakadt. Ennek az oka az volt, hogy míg a korábbi jegyzékekben főként a magyar szerzők alkotásainak indexre tétele volt meghatározó, addig az augusztusban megjelent lista nem kímélte a külföldi szépirodalmat sem. A listára tömegével kerültek rá a külföldi klasszikusok és kortárs alkotók is. És ez volt az a momentum, amely a második lista körül nemzetközi botrányt kavart. „... az útmutatót először nem magyar részről érte a kritika, hanem Párizsból érkezett tiltakozás Daudet és Dumas selejtnek minősítése miatt.59 A közreadott könyvjegyzékekkel rendszeresen foglalkoztak a nyugati rádióadók magyar nyelvű adásai, valamint a nyugati sajtó: ismertették és kommentálták azokat. A Magyar Népköztársaság művelődéspolitikája kínos helyzetbe került – miközben fontos politikai kérdés volt az új politikai rendszer külföldi szalonképességének megteremtése –, és kénytelen volt vizsgálatot indítani, főként a második jegyzék ügyében. Révai József, akkori népművelési miniszter a Magyar Dolgozók Pártja Központi Ellenőrző Bizottságát kérte fel az indexek megjelenésének kivizsgálására. A vizsgálat eredményéről a Népművelési Minisztérium nagyaktíva ülésén számolt be a tárca vezetője. A vizsgálat eredménye: „... egy országban, amelyben negyedszázadon át Horthy volt az úr, természetes követelmény, hogy a könyvállományt selejtezni kell, a fasiszta-soviniszta könyveket zúzdába kell küldeni. De mi most e könyvekről készült listát vagyunk kénytelenek indexre tenni és a zúzdának átadni"60 A továbbiakban a miniszter beszámolt a selejtlista megszületésének folyamatáról61, amelynek eredményeként megállapította: „... korlátoltság, hanyagság, lelketlen bürokrácia keveredik a kártevéssel..." A vizsgálat személyes felelősöket is megnevezett, akiket – nem kevéssé a példa statuálása érdekében – súlyos pártbüntetésekben részesítettek, illetve posztjaikról leváltottak. Révai fő kártevőként négy minisztériumi dolgozót

nevezett meg: Horváth Verát62, Losonczy Gézát63, Lukácsy Sándort64 és Nemes Dezsőt65.
Az indexek politikatörténetéhez tartozik, hogy Révai József nem elégedett meg a minisztériumon belüli megtorlással. A selejtlisták kultúrpolitikába történő integrálására, illetve azok elítélésének a hivatalos politika szintjére történő emelésére, a reakció újabb támadásának bizonyítására kiváló alkalmat kínált a Magyar Dolgozók Pártjának 1951. évi kongresszusa. Révai Józsefnek az MDP II. Kongresszusán 1951. február 26-án elmondott beszéde a kulturális forradalom valamennyi kérdésével – a párt feladata a kulturális élet területén, a párt ideológiai munkájában, a propagandában és az agitációban, a köz- és felsőoktatásban, a tudományos életben, a művészeti és irodalmi kérdésekben, a kulturális tömegmozgalomban – részletesen foglalkozott. Beszéde hetedik fejezetében, az elvi kérdések tisztázása során tért ki a régi, reakciós ideológiák irányzatok és felfogások elleni és az új, szocialista kultúra fejlesztése melletti harc kérdéseire. Ennek keretében mint az ellenséges ideológiák alattomos támadásáról beszélt az 1950-es jegyzék sorsáról. „Néhány évvel ezelőtt ezek az ellenséges ideológiák még nyíltan léptek fel. Az ellenség a kultúrfronton ma már nem igen lép fel nyíltan. Ha fellép, inkább szóban lép fel, suttogva: egyes iskolai előadásokon például a tananyag ismertetésébe szövi bele ellenséges célzásait. Általában véve azonban nyílt ellenségként csupán a klerikális ideológia maradt a porondon. De vajon abból, hogy az ellenséges ideológiák képviselői elhallgattak, megbújtak és csak suttognak, következik-e, hogy a kultúrfronton nincs már mit kezdeni, hogy az ellenség végleg meg van verve? Nem következik. Annál kevésbé, mert annakidején, amikor az ellenséges ideológiák még nyíltan léptek fel, nem folyt ellenük eléggé következetes, eléggé mélyreható, ellenséges mivoltukat eléggé feltáró és leleplező elvi harc. Következésképpen: a hallgató ellenséges irányzatok ellen is folytatni kell a harcot. Figyelembe kell venni továbbá a megbújt ellenség új, alattomos módszereit. Azt, amit tavaly a VKM-beli kártevő munka leleplezésénél tapasztaltunk, nem szabad elfelednünk! Az ellenség gyakran a teljes >>lojalitás<< álarcában jelentkezik, csak éppen túllicitál, csak éppen katolikusabb a pápánál és túlzásaival igyekszik kompromittálni pártunk kultúrpolitikáját. Ha mi azt mondjuk: nem kérünk a reakciós nyugati kultúrából, akkor az ellenség buzgón helyesel és selejtlistára teszi Cervantest és Swiftet. Ha mi azt mondjuk : a szovjet kultúra felé kell fordulnunk, mint példakép felé, akkor egyesek ezt úgy forgatják ki, hogy a valóságban a magyar kultúrának való hátrafordulás süljön ki belőle. Ha mi azt mondjuk: le kell küzdenünk a nacionalizmus szellemét kulturális életünkben, akkor az ellenség élénk fejbólintások közben Gárdonyi Gézát, Benedek Eleket, a magyar népmeséket vonja el gyermekeinktől. Ha mi azt mondjuk, hogy a jelen új kérdéseit tárgyaló irodalmat kell támogatni, akkor ezt egyesek úgy értelmezik, hogy Arany Toldiját nem engedik be a

népkönyvtárakba. Meg kell mondani, hogy egyes kommunisták >>baloldali<< korlátoltsága egyenesen előmozdítja az ellenségnek ezt a tudatos kártevő munkáját. Éppen ezért kell fellépnünk a szektaszellem minden megnyilvánulása ellen. Kulturális életünkben ez a szektaszellem elriasztja tőlünk a hozzánk közeledőket, a párt tekintélyével takaródzó klikkek uralmára vezet, hátráltatja a harcot az igazi ellenséggel.”66 A valóságban azonban itt sem – mint ahogy az akkori politikai élet egyéb területein sem – az ellenség aknamunkája dolgozott! A jegyzékek egész sora bizonyítja, hogy itt nem egy elszigetelt, túlzó akció történt, hanem egy évek óta érlelődő kulturális fordulat következetes véghezvitele. Ezt bizonyítja az is, hogy Révai beszédének további részletei a szovjet kultúra magyarországi meghonosításának nagy ívű programját hirdették meg. „Új, szocialista kultúránk példaképe, tanítómestere: a szovjet kultúra. A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának gazdag tapasztalatait nemcsak az államszervezet és a gazdasági építés, nemcsak a technika, nemcsak az osztályharc területéről vehetjük át és hasznosíthatjuk, hanem hasznosíthatjuk és átvehetjük a tapasztalatokat az új, szocialista kultúra megteremtésénél is. Ez nem is lehet másképp. Mi a szocializmust építjük, az új magyar kultúra szocialista kultúra lesz, meríteni tehát elsősorban és döntően annak az országnak a kultúrájából meríthetünk, amelyben a szocializmus már győzelmesen felépült és amely a kommunizmusba való átmenetnél tart. Azzal rágalmaznak bennünket, hogy mi elzárkózunk az úgynevezett >>nyugati kultúra<< elől. Nem, mi csak a British Council elől zárkózunk el. Mi csak az ellen védekezünk, hogy a nyugati kultúrát kémszervezetek használják fügefalevélként. Mi nem zárkózunk el Shakespeare, és Moličre, Dickens és Balzac, Mark Twain és G. B. Shaw, Verdi és Rembrandt elől, sőt ellenkezőleg! De megkülönböztetjük az Aragon-képviselte francia kultúrát a marshallizált Franciaország kulturális rothadásától. Mi szeretjük a Dreiser és Howard Fast képviselte amerikai demokratikus kultúrát, de nem kérünk a háborús hisztéria, az atombomba, az >>aki bírja – marja<< elvére épülő amerikai imperialista >>kultúrából<<. Ettől a >>nyugati kultúrától<< igenis védjük a magyar kultúrát. Arról is fecsegnek, hogy mi >>eloroszosítjuk<< a magyar kultúrát. Nem érdemes sok szót vesztegetni erre a buta rágalomra. Azok merik ezt mondani, akiknek kulturális élete a rágógumi és a coca-cola, az Amerikából importált detektívfilmek jegyében veszti el egyre jobban nemzeti jellegét. … A szovjet kultúrából azért meríthetünk és tanulhatunk, mert a szovjet kultúra is, a mi kultúránk is tartalmában szocialista kultúra, helyesebben a szovjet kultúra már az, a magyar kultúra úton van ahhoz, hogy azzá legyen.”67

A szovjet minta kizárólagos követésének deklarálása a könyvtárügyben is egyre inkább megvalósult. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az olvasói katalógusok kérdése ügyében, a Könyvtáros elődjének tekinthető Könyvbarát című szakmai

lapban 1952-ben megjelent írás68, amely a nagy szovjet könyvtári tudósnak, Ambarcumjannak a Könyvtárügyi szemle második évfolyama 3-4. számában közzétett tanulmánya alapján készült, és jóllehet – legalábbis látszólag – a katalógusok kérdéséről szól, valójában azonban az akkori szovjet könyvtárügy kaleidoszkópját adja, és egyben alkalmat arra, hogy – a politika után – a könyvtáros szakma is rehabilitálja az 1950-es jegyzéket. Az olvasói katalógusok kérdéseit taglaló sorokból megtudhatjuk, hogy a széles olvasóközönség igényeit kielégítő falusi, körzeti könyvtárakban valamennyi beszerzett műről szerepeltetni kell a katalógusokban cédulát, ám a tudományos igényű könyvtárakban – ahol bőségesen akadnak olyan kiadványok is, amelyek már elveszítették aktualitásukat és csupán történeti jelentőséggel bírnak – az elavult munkák céduláit az olvasói katalógusokból ki kell rekeszteni, s azok csupán a szolgálati katalógusokban szerepelhetnek. Mint megtudjuk, sajátos újítást dolgoztak ki a szovjet könyvtárosok az olvasói katalógusok egyéb gondozása terén is: „Az olvasói katalógus akkor felel meg céljának, ha a megfelelő könyveket foglalja magában és azokat megfelelő módon tárja az olvasó elé. Az utóbbi években a szovjet könyvtárosok átdolgozták katalógusaikat, hogy kiküszöböljék belőlük az ideológiai hiányosságokat és megvalósítsák eszmei-politikai pártosságukat."69 Ugyancsak Ambarcumjan ad írásában arról is hírt, hogy az Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság Minisztertanácsa mellett működő Népművelési Intézmények Bizottsága 1950-ben rendeletet bocsátott ki az elavult és a felesleges irodalomnak a forgalomból való kivonására70. Az Ambarcumjan írásából bőségesen idéző szerző a továbbiakban áttekinti a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógus revíziójának helyzetét is, amely egyben kiváló alkalmat teremt ahhoz, hogy – Révai József nyomán – elvégezze a könyvkivonások szakmai revízióját és rehabilitációját, s egyben felhívja a figyelmet arra is: a könyvtárak gyűjteményében még mindig bőségesen találhatók olyan munkák, amelyek alkalmasak a széles olvasói rétegek félrevezetésére és amelyek nem felelnek meg a korszak kultúrpolitikai elvárásainak. „A forgalomból kivonandó könyvek jegyzékei, amelyeknek alapján könyvtárosaink a fasiszta könyveket71 eltávolították, hiányosak és sok esetben hibásak voltak. Mint Révai elvtárs mondotta a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán tartott beszédében, gyakran egyenesen előremozdították az ellenség tudatos kártevő munkáját."72 A Szabó Ervin Könyvtárban már többször említett kivonási túlkapások egy teljes mértékben szakmai kérdés feltárása és módszertani bemutatása során is tükröződtek: „… Így történt pl., hogy az első revízió alkalmából csaknem az egész ókori Keletre vonatkozó anyagot – mely egyik értékes különgyűjteményünket képezi – a zárolt könyvek közé sorolták, mert ez a katalógust revideálók számára aránylag ismeretlen szakterület volt. … Sok példát sorolhatnánk fel az átnézés közben felmerült hibákról és elhajlásokról.

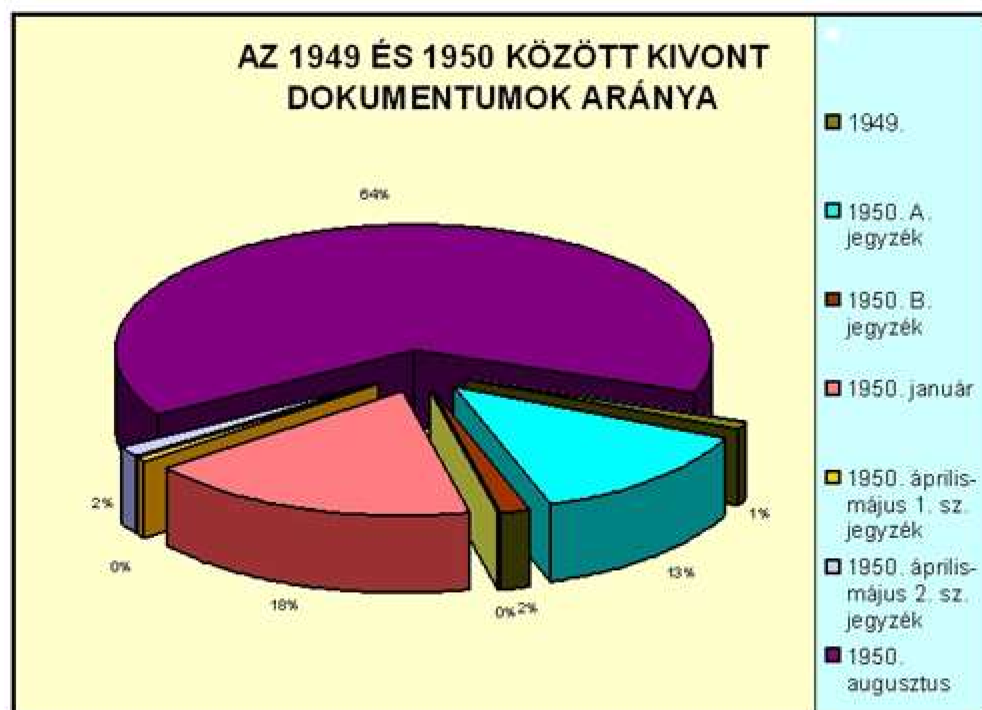
Fiókkönyvtáraink forgalomból kivont könyvei között ott találtuk Benedek Elek és Verne Gyula ifjúsági remekeit, Reymont Parasztok c. művét, melyet most adtak ki újonnan a Szovjetunióban. Shaw regényeit és még számos értékes és szép művet, amelyet a hozzánemértő könyvtáros fölös buzgalommal el akart távolítani73 a polcról. Egy tudományos könyvtárunkban az első revízió alkalmával a világirodalom olyan remekeit tették indexre mint Ronsard költeményeit, Kleist drámáit. Ilyen hibák persze más könyvtárakban is előfordultak. Pl. előfordult, hogy Kant műveit és Aristoteles Metafizikáját nem akarták kiadni filozófia szakos egyetemi hallgatóknak... Másrészt viszont még mindig találunk a városi, üzemi könyvtárakban elavult, áltudományos, sőt ellenséges könyveket is. Itt elsősorban fel kell figyelni az 1948 előtti Népszava-kiadványokra, amelyek még nagyon sok helyen megvannak. Pl. Engels művei rossz fordításban, káros előszóval, Bauer Ottó művei, stb. Komoly veszélyt jelentenek régebbi útleírá-sok, mert az olvasók gyakran keresik, és amelyek között bőven akad a Szovjetuniót rágalmazó, a gyarmati kizsákmányolást magasztaló mű. A Franklin, Athenaeum, Dante könyvkiadók nagyon szép irodalmi sorozataiban vannak komoly értékű művek, de bőven akad ponyva is. Itt tehát az a munka vár a könyvtárosokra, hogy egyenként bírálják el a műveket. Még mindig akad olyan vidéki, de budapesti könyvtár is, ahol az olvasó kezébe adják Hutchinson Testamentumát, Vicki Baum, Swinnerton regényeit, a harmincas évek amerikai >>best-seller<< ponyváit és az ifjúságot Tutsek Anna Cilikéjével butítják – hogy néhány kiragadott példát említsek.”74A könyvkereskedelem irányítása is igyekezett gyorsan a csorbát kiküszöbölni. 1951. február 16-án szigorúan bizalmas felhívást adtak ki az állami könyvesboltok számára. A felhívás a boltvezetőknek szólt és felszólították őket a 2. számú lista alapján kivont művek azonnali felülvizsgálatára, valamint bizonyos kötetek és szerzők selejtezés alóli mentesítésére. A levél mellé volt csatolva 19 szerző 48 művének listája, akiknek indexre tételét hivatalos formában is visszavonták. „A szerzők közül négy magyar (Benedek Elek, Gaál Mózes, Gárdonyi Géza és Gracza György) összesen nyolc művel, a többiek: De Amicis, Buck, Daudet, Dumas, Fallada, Grimm, Kipling, Lamb, E. Ludwig, Lewis Sinclair, Upton Sinclair, Wells, Werfel, S. Zweig, továbbá Cervantes és a Kalevala (azaz, amelyek már a hibajavító jegyzéken is szerepeltek). E felhívás arra kötelezte a boltvezetőket, hogy az itt felsorolt művekből néhány példányt a kirakatba feltűnő helyre tegyenek ki. Ezt annyira fontosnak tartották, hogy arra is kitértek: amennyiben a könyvekből nincs példányuk, gondoskodjanak beszerzésükről (lehetőleg a szomszédos boltból kérjenek át).”75 A továbbiakban ez a körlevél valamennyi selejtlistát – kivéve az 1945–1946 során a Minisztertanács Sajtóosztálya által közreadott fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékeket felsoroló jegyzékeket – érvénytelenített. Mint azt a korábbiakban már láttuk, itt is késve érkezett a rehabilitáció, hiszen az indexre tett

kiadványokat az előző év őszén mind a magán, mind pedig az állami könyvkereskedések kivonták a forgalomból és többségüket addigra már megsemmisítették.
A selejtlista-ügy egyéb vonatkozásai sem minden tanulság nélkül valók, de a legfontosabb kérdés mégis csak az, hogy mi történt azokkal a művekkel, amelyeket a kultúrbotrányt előidéző 1950. évi 2. számú jegyzék sorolt fel. A rendelkezésre álló források alapján megállapítható, hogy a könyvtárakban a selejtezések inkább megtörténtek, mint nem, jóllehet a tárca a továbbiakban nem szorgalmazta a kivonásokat, igaz, nem is vonta vissza a jegyzéket. Miközben – az akkori zavaros ideológiai, politikai körülmények tükröződéseként – a jegyzék csupán ajánló jellegű volt, mégis a könyvtárosok jelentős része azt utasításként fogta fel, és végrehajtotta a kivonást, még jóval azelőtt, hogy a művek rehabilitációja – legalábbis a politika szintjén – megtörtént volna. Ennek következtében az egyébként is igen kis gyűjteménnyel rendelkező falusi és szakszervezeti könyvtárak állománya mintegy húsz százalékkal csökkent76. A Szabó Ervin Könyvtár hálózatának77 állománya pedig az 1950-ben közreadott jegyzékek, valamint a magánszorgalomból kivont kötetetek selejtezése során több mint 54 ezer kötettel, vagyis az 1945. év végi hálózati gyűjtemény, amely akkor 229 ezer kötetet számlált, több mint egynegyedével csökkent.78 A hamis próféták hamis eszméit követők által összeállított jegyzékeknek a korszak sajátos miliőjéből eredő következménye is volt. Több könyvtárban dolgoztak olyan könyvtáro-sok, akik egyébként tudományos munkát vagy szépírói tevékenységet is folytattak, vagy korábban ez volt fő tevékenységük, ám a politika szeszélye folytán könyvtárakba helyezték őket parkolópályára. Többen közülük részt vehettek saját köteteik kivonásában, illetve a katalógusokból való törlésben. A teljesség igénye nélkül, néhányat idézünk Gerő Gyula gyűjtéséből: Bárány Tamás, Bay Ferenc, Féja Géza, Hankiss János, Keresztury Dezső, Kőhalmi Béla, Tombor Tibor, Trócsányi Zoltán, Várkonyi Nándor.79
Az előző rendszer által kiadott és annak szellemiségét tükröző művek könyvtárakból és könyvkereskedésekből történő kivonásának 1950. évi fejezete ezzel befejeződött. Ám a gyűjteményekből való tömeges kivonások története még korántsem ért véget, csupán a módszerekben történt változtatás. 1951. szeptember 13-án a Népművelési Minisztérium irodalmi főosztályának vezetője az új selejtezési lista elkészítésének megtárgyalása érdekében értekezletet hívott össze. Az értekezlet résztvevői között azonban már nem csupán az érintett hivatalok munkatársait, hanem a nemzeti könyvtár képviselőit is megtaláljuk, s innentől kezdve a könyvkivonások ügyében rendre kikérték az intézmény véleményét, s a javaslatokat többnyire meg is fogadták. Az új jegyzékek összeállítására egy háromtagú független bizottságot neveztek ki, és – a korábbiakkal ellentétben – pontosan és részletesen definiálták a listák

összeállításának szempontjait, a kivonások indokait. Az akkori tervek szerint hat hónap alatt kellett volna elkészülnie az új jegyzéknek, ám az csak majd közel egy év múlva, 1952 júniusában jelent meg.
A kommunista berendezkedésű hatalom 1949. és 1950. évi, korábbi értékek elleni index-merénylete kulturális-irodalmi skandalumként fejezte be pályafutását. A kirobbant botrányt elkenni ugyan már nem lehetett, de a politikai hatalom – mint láttuk – tisztára mosta magát a felelősségre vonásban. 1951-ben és 1952-ben még voltak ugyan utózöngéi az óriási mértékű könyvkivonásoknak, ám azt követően a feledés homályába merült. A felejtetés olyan jól sikerült, hogy sem a korszak feldolgozását elvégző könyvtártörténeti, sem az irodalomtörténeti monográfiák, sem pedig az irodalomtudományi és irodalomtörténeti bibliográfiák nem tartalmaznak egyetlen utalást sem a témára, meg sem említik a könyvek nagy holocaustját. Pedig az indexek nem csupán a könyvek, a könyvtárak és a könyvkiadás számára, hanem a magyar irodalmi élet számára is jelentős károkat, veszteségeket okoztak. Az 1950-es évek félelemmel teli politikai hangulatát pedig mi sem szemlélteti hatásosabban, hogy – tudomásunk szerint – belföldről egyetlen tiltakozás sem érkezett a kötetek megsemmisítése ellen.
A könyvek kivonásának folyamata azonban továbbra sem szakadt meg. Jóval körültekintőbben és szervezettebben ugyan, de a következő években tovább folytatódott a politikai hatalom számára nem kívánatos munkák könyvtárakból való kivonása. A következő jegyzék – amely már a művek elavulására hivatkozva tiltott ki mintegy tízezer kötetet a könyvtárakból – 1952 nyarán a Népművelési Minisztérium gondozásában jelent meg, amelyet 1953-ban követett a második és harmadik jegyzék. A selejtlisták sorsát és közvetlen politikai meghatározottságát demonstrálják az 1960-as évek elején közreadott elavult művek újabb jegyzékei is, amelyekben – a szovjet politikai és szépirodalom mellett – sorra jelennek meg azoknak a politikus-szerzőknek az írásai, akik az 1949-ben és 1950-ben végrehajtott gyűjteményi „tisztogatás" politikai felelősei voltak. E jegyzékek részletező elemzését tartalmazó írásunkat a Könyvtári Figyelő egy közeljövőben megjelenő számában fogjuk közölni.

Kimutatás 1949 és 1950 között indexre tett művekről

Iskolai könyvtárak	Összes tétel	Ebből teljes életmű
1949. év	104	0
1950. év		
A. jegyzék	1356	0
B. jegyzék	166	0
Összesen:	1626	0
Népkönyvtárak		
1950. január	1848	213
1950. április-május		
1. sz. jegyzék	49	2
2. sz. jegyzék	154	0
1950. augusztus	6552	213
Összesen:	8603	428
Iskolai és népkönyvtárak együtt	10229	428

Jegyzetek

1. VÉRTESY Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? II. : Ajánló és tiltó könyvjegyzékek 1945 után. In: Könyvtáros, 38. évf., 1988. 5. sz. – p.: 305-309. ; BERKÓ Pál: Indexen : Adalékok a fasiszta, a szovjetellenes és az antidemokratikus sajtótermékek második világháború utáni történetéhez. – Szakdolgozat. – MSZMP Politikai Főiskola, 1988. – 51 p. ; ZALAI K. László: Könyvpusztítás a háború után. In: Élet és Tudomány, 67. évf., 1992. 51. sz. (1992. XII. 18.). – p.: 1620-1621.; Z. KARVALICS László: Könyvbegyűjtés

és bezúzás 1946-ban. In: Magyar Könyvszemle, 109. évf., 1993. 4. sz. – p.: 404-418. ; BÁNFI Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH „fogságában" In. Monok István (szerk.): A könyvtárak és a hatalom. – Bp. : Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, 2003. – p.: 22-88. ; FÖLDESI Margit: A megszállók szabadsága. – Bp. : Kairosz Kiadó, 2002. – p. : 158-172. ; MURÁNYI Gábor: Könyvmentő akciók 1944-1945-ben. In: Heti Világgazdaság, 2003. 34. sz. – p.: 77-78. ; KATSÁNYI Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok : Könyvkivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945-1950. In: Könyvtári Figyelő, 15. (50. évf.), 2004. 3. sz. In. www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2004/3/katsanyi.html (2007. április 20.); BÁNFI Szilvia: „... a káros sajtótermékeknek a terjesztését megakadályozhassam." : A könyvtári zártság gyakorlata a negyvenes évek második felétől. In: Könyvtári Figyelő, 17. (53.) évf., 2006. 4. sz. – p.: 514-520.
2. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. A rendeletet közzétették a jegyzéket tartalmazó, önálló kiadványok bevezetőjeként: Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke: I. számú jegyzék – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1945.; Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek II. számú jegyzéke – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1945. (változatlan tartalommal és kiadási adatokkal megjelent 1946-ban is); Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. számú jegyzéke. – 2. jav. kiad. – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1946.; Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek III. számú jegyzéke – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1946.; Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya (közread.): A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek IV. számú jegyzéke – Bp. : Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1946.
3. Könyvtári Figyelő, 17. (53.) évf., 2007. 3. sz. – p.: 413-435.
4. Az összesítésben az 1. sz. jegyzék első kiadásának adatai szerepelnek és mellőztük a 2., javított kiadás összesítésében történő szerepeltetését. Így láttuk indokoltnak, mivel a 2., javított kiadás megjelenésekor (1946) – az akkori politikai közhangulat, illetve a jegyzéken szereplő művek kivonásával kapcsolatos erőszak és szovjet nyomás eredményeként – bizonyosnak tarthatjuk, hogy már régen kivonták a gyűjteményekből az eredeti listán szereplő műveket, s azok megsemmisültek az őrlőmalmokban vagy a máglyákon. Az adatok forrásául a közreadott jegyzékek szolgáltak.
5. Az adatok forrása: A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek II. sz.

jegyzéke. – p.: 36-53.
6. Társadalmi Szemle: a Magyar Kommunista Párt tudományos folyóirata. 1946 januárjában alapították, a szerkesztőbizottság tagjai: Fogarasi Béla, Gerő Ernő, Lukács György, Mód Aladár, Molnár Erik, Révai József és Rudas László. A lap főszerkesztője Fogarasi Béla volt. Az 1946. évi első évfolyam kiemelten foglalkozott kulturális kérdésekkel, többek között kultúraelméleti, oktatás- és iskolapolitikai témákkal. Az évfolyam szerzőinek neve között található: Rákosi Mátyás, Révai József, Mód Aladár, Lukács György, Donáth Ferenc, Bethlen Oszkár, Kossa István, Fogarasi Béla és Szentmihályi János.
7. KIRÁLY István (1921– 1989): a majdani irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus, ezekben az években az Országos Köznevelési Tanács Titkára volt. Forrás: Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon. – CD-ROM. – Bp. : Arcanum, 2002.
8. KIRÁLY István: A kultúrpolitika aktuális kérdései. In: Társadalmi Szemle, 1. évf., 1946. 7. sz. – p.: 516-519.
9. Király István i.m. p.: 519.
10. Király István i.m. p.: 521-522.
11. Király István i.m. p.: 523-524.
12. A Magyarország XX. századi történetét új szemlélettel feldolgozó kiadványok közül a Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos által szerkesztett egyetemi tankönyvet használtuk fel. Magyarország története 1918-1990. – Bp. : Korona Kiadó, 1996.
13. 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, és az azokkal összefüggő vagyontárgyaknak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. Megjelent az Országos Törvénytár 1948. évi június hó 16-án kiadott 22. számának 327-328. oldalán. Hatályba lépett a kihirdetés napján, 1948. június 16-án.
14. 1950. szeptember 7-én jelent meg a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelete, amely a következőket mondta ki. „A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek hatálybalépésével megszűnik. ... Mindazok a szerzetesrendek, amelyek működési engedélyeinek hatálya az 1. § értelmében megszűnik, kötelesek működésüket a Magyar Népköztársaság területén ennek a törvényerejű rendeletnek hatálybalépésekor megszüntetni. ... azoknak a szerzetesrendeknek tagjai, amelyeknek a jelen rendelet értelmében a működési engedélye megszűnik, három hónapon belül a volt rendházakat elhagyják.” A rendelet hatálya nem terjedt ki a néhány, a katolikus egyházi iskolákban tanító, és a tanítás ellátásához szükséges elegendő férfi és női tanítórend működési engedélyére. A megmaradó tanítórendeket a

belügyminisztérium, közösen vallás- és közoktatásügyi minisztériummal jelölte ki. In: Magyar Közlöny, : I. főrész , 1950., 149-150. sz. (1950. szeptember 7.). – p.: 1008.
15. Részletesebben lásd: Katsányi Sándor im. és Varga Sándor: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945-1957. – Bp. : Gondolat, 1985. – p.: 237-251.
16. DIENES László (1889-1953): Szabó Ervin tanítványa és munkatársa, a KMP egyik alapító tagja. A Tanácsköztársaság idején népbiztos, a budapesti munkástanács intézőbizottságának tagja, a könyvtárügyek országos vezetője. 1919-től Bécsben, majd Romániában, Berlinben és 1931-től Moszkvában élt emigrációban. 1945 decemberében tért haza. 1946 januárjától a Fővárosi Könyvtár igazgatójává nevezték ki. Forrás: Kenyeres Ágnes i.m.
17. HAJDU Henrik (1890–1969): műfordító, író. A Nyugat szerkesztőségi titkára volt és két évtizedig állandó cikkírója a skandináv irodalom köréből. Magánúton tanult meg norvégül, majd svédül és dánul is, 1915-től jelentek meg fordításai. 1917-től az MSZDP, 1918-tól a KMP tagja volt. A Tanácsköztársaság idején az Írói Direktórium tagja. A Tanácsköztársaság bukása után elbocsátották állásából. Az 1920-as évek végétől a skandináv irodalmak legismertebb műfordítója, Andersen Nexö, Hamsun, Ibsen, Pontoppidan, Undset műveinek tolmácsolója. 1945-től a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója. Dienes Lászlóval, Kőhalmi Bélával közösen indították meg a háború utáni munkát a Fővárosi Könyvtárban. 1948-53-ban a Fővárosi Levéltár vezetője. Fordítói munkásságát haláláig folytatta. Forrás: Kenyeres Ágnes i.m. és Révész Ferenc: Hajdu Henrik. In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, XIV., 1968-69. – Bp.: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1970. – p.: 13-28.
18. SOLTI Endréné, SZIGETI Gabriella (1894–1952.): könyvtáros. 1912-ben került a Fővárosi Könyvtárba. 1919-től a KMP tagja volt. A Tanácsköztársaság idején az I. kerületi Munkás- és Katonatanács tagjává választották. A munkáshatalom bukása után letartóztatták és Zalaegerszegre internálták. Miután kiszabadult, elbocsátották állásából, 1945-ig alkalmi munkákból élt. 1945 után haláláig a Szabó Ervin Könyvtárban dolgozott vezető beosztásokban. Forrás: Kenyeres Ágnes i.m.
19. Katsányi Sándor i.m. p.: 4.
20. Révész Ferenc im. p.: 24-25. Hajdu Henrik szavait az eredeti forrásban a Fővárosi Könyvtár 1946. évi jelentéséből és a Népszava számára 1946 áprilisában adott interjújából idézte a szerző.
21. Itt kell feltétlenül megjegyezni, hogy ebben az esetben már nem az 1945-1946-os fasiszta, antidemokratikus és szovjetellenes munkák selejtezéséről van szó, hiszen azok munkálatai már korábban befejeződtek. Indokoltan állíthatjuk tehát, hogy – különös tekintettel a később idézett példákra – itt már a nemkívánatos, úgynevezett „polgári” irodalomnak minősített művek kivonására került sor.
22. DIENES László: Közművelődési könyvtáraink 1947-ben. In: A székesfővárosi

Szabó Ervin Könyvtár évkönyve II., 1947. – Bp.: Budapest Székesfőváros Házinyomdája, é. n. – p.: 17–18.
23. Dienes László i.m. – p.: 18.
24. Uott. Az említett szerzők – Harsányi Zsolt és Szentmihályiné Szabó Mária – művei később, a központilag összeállított jegyzékeken sorra meg is jelentek.
25. Ezzel kapcsolatosan és részletesebben lásd Katsányi Sándor i.m. 6–8. oldalát.
26. Katsányi Sándor minősítése, i.m. – p.: 6.
27. Az osztály vezetésével 1946-ban Tiborc Zsigmondot bízták meg, aki korábban újságíróként dolgozott és szintén 1945-ben került a könyvtárba. Uott.
28. Uott.
29. Varga Sándor i.m. – p.: 239.
30. Ezekről a körülményekről Varga Sándor így ír: „A lista összeállítását az Országos Könyvhivataltól kapta feladatul egy nagyobbrészt külső munkatársakból (írókból, lektorokból, kritikusokból, irodalomtörténészekből) álló csoport. A munka egyre sürgetőbbé vált, hiszen a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat raktáraiban egyre több >>szóbeli utasítás alapján nem terjeszthető<< kiadvány hevert. (Mennyiségét 1949 végén 6-700 ezer példányra, 150-180 tonnára becsülték. Még 1951. szeptember 30-án is 34 millió 877 ezer forint értékű könyv szerepelt az ÁKV leltárában ebben a kategóriában.)" Varga Sándor i.m. – p.: 240.
31. A Demokráciaellenes szemléltető képek és ifjúsági művek eltávolítása az iskolából című VKM 64.725/1949. sz. rendelet. In: Köznevelés, 1949. – p.: 41–42. (A szerzői nevek és címek felsorolásánál a listán szereplő írásmódokat alkalmazzuk itt is és a továbbiakban is, még abban az esetben is, amennyiben az eltér a mai írásmódtól, vagy esetleg hibásan szerepel a jegyzéken.)
32. Iskolai ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése. In: Köznevelés, 1950. – p.: 19-28. A körrendelet nem jelöl számot, de a szöveg közben az 1284-I-4/1950. IV. VKM számra hivatkozik.
33. Iskolai ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése. – p.: 19.
34. PATAKINÉ BUDAI Gabriella: Az ifjúsági könyvtárak rendezése. In: Köznevelés, 1950. – p.: 524.
35. Uott.
36. Uott.
37. Népkönyvtári Központ (közread.): Útmutató népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez. – Bp.: Népkönyvtári Központ, 1950. A jegyzék felelős kiadója Sallai István volt. A témát feldolgozó, korábban megjelent tanulmányok többsége arról ír, hogy – jóllehet – ezt a kiadványt és majd a későbbit, a bővített jegyzéket is a Népkönyvtári Központ jegyezte, valójában az mégsem ott készült. Vértesy Miklós tanulmányában az index összeállítását a Népművelési

Minisztérium Horváth Vera által vezetett könyvtári osztályának tulajdonítja. (p.: 305.) Hasonlóan nyilatkozik Katsányi Sándor már többször idézett műve 8. oldalán is. Tény, hogy a lista összeállítójának/összeállítóinak személye ma még ismeretlen. A lajstrom formai jegyei alapján joggal feltételezhető, hogy ezeket a listákat nem könyvtáros szakemberek készítették. Több hibát vét ugyanis a jegyzék a nevek és címek írása, valamint besorolásuk során – például a rövid és hosszú magánhangzók megkülönböztetése, betűrend-tévesztés, és az egyes tételek bibliográfiai adatainak közlése is eltér az akkori könyvtári gyakorlattól.
38. A könyvkiadók és könyvkereskedők nem is kezelték indexként a jegyzéket, mert azzal a tájékoztatással kapták meg azt a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalattól, hogy a lajstrom csupán tájékoztató jellegű.
39. GERŐ Gyula: Könyvtár a megyeházán : Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről – életéből. – Kaposvár : Megyei és Városi Könyvtár, 2002. – p.: 49-66. Gerő Gyula szóhasználatából is láthatjuk, hogy az 1950 januárjában a Népkönyvtári Központtól kapott és a fentiekben részletesen bemutatott „nem kívánatos" könyvek rendezése címmel közreadott füzet tartalmát selejtezési listaként fogták fel a könyvtárak.
40. Gerő Gyula i.m. – p.: 58.
41. 1108/1950. iktatószámú irat, amelyet teljes terjedelmében közöl Gerő Gyula idézett műve 49–57. oldalán.
42. A jegyzék szakmai szempontokon túli irracionalitását a politikai anomáliák sora is jelzi. Karácsony Sándor például a demokratikus Magyarország iskolán kívüli népművelési akciójának vezető személyisége volt: ő töltötte be a Szabad Művelődési Tanács elnöki posztját.
43. Darvas művének indexre tétele csak az akkori tudathasadásosnak tűnő, valójában pedig az „éberség" lázában égő politikai hatalmi körülmények felidézésével érthető meg. Darvas József ezekben a hónapokban (1950. február 25-1951. május 19.) a Dobi-kormány vallás és közoktatásügyi minisztere volt.
44. Kassák Lajos a munkáspártok egyesülése után már nem vett részt a politikai mozgalmakban, 1949 és 1956 között irodalmi téren is hallgatásra kényszerült.
45. Lukács műveinek indexre tételét – feltehetően – az 1949-ben kirobbant, úgynevezett Lukács-vita indukálta, melynek középpontjában Lukács György demokrácia-elmélete állt, és amely nem egyezett az eluralkodó személyi kultusz elveivel. A vitát Rudas László indította meg a Társadalmi Szemle című folyóiratban, s ugyancsak e folyóirat 1949. évi augusztus-szeptemberi számában jelent meg Lukács György önkritikája, majd szintén a lapban Révai József zárta le azt. Lukács álláspontját jobboldali elhajlásnak minősítették. Lukácsot többen és többször bírálták a szovjet irodalom, a szocialista realizmus tanulmányozásának az elmulasztásáért is.

A bírálatot követően adta ki a szovjet írókról szóló tanulmányait. Az adatok forrása Kenyeres Ágnes i.m. A vitával kapcsolatos Révai-írás megtalálható – többek között – az alábbi kötetben: Révai József: Irodalmi tanulmányok. – Bp. : Szikra Könyvkiadó, 1950. – p. : 283-318.

46. Gerő Gyula már többször hivatkozott műve ezzel kapcsolatosan – személyes hangú kommentárként – az alábbiakat közli. „Nálunk és a legtöbb – értelmiségi alkatú könyvtáros vezette intézményben – a körlevél megjelölte könyvek elszállítása nem történt meg. A jegyzékben felsorolt könyveket az állományból kivontuk ugyan, de eldugtuk valamilyen kevéssé látogatott könyvtárrészben vagy sarokban.” p.: 60. Később ő maga is azon a véleményen van, hogy a hetekkel később érkezett kegyelmi döntésben szereplő kötetek – a könyvtáros, illetve a fenntartó, valamint a könyvtárakat látogató káderek, pártfunkcionáriusok vonalasságának függvényében – sok helyen nem élhették meg rehabilitációjukat. p.: 64. Egyetértve Gerő Gyula mindkét megállapításával engedtessék meg a szerzőnek egy időben jóval későbbi, de hasonló helyzetben átélt személyes élménye is. A könyvtárosi munkát a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években gyakorlók többsége tud arról, hogy azokban az években is megtörtént – ha nem is túl gyakran – könyveknek és folyóiratoknak, illetve a folyóiratok egyes számainak utólagos indexre tétele. A példa kedvéért elegendő itt csupán a Valóság, a Tiszatáj, a Mozgó Világ és más folyóiratok egyes számainak, a vajdasági humoristák évkönyveinek kiadására, majd visszavonására, a Borsányi György Kun Béláról szóló kötete körüli huzavonára emlékeztetni. A hetvenes évek második felétől könyvtárosként megélve ezeket az eseteket, bizton állíthatom, hogy a könyvtárosok kifinomult módszerekkel tudták eltüntetni a diszkriminált műveket és példányokat: minden nyilvántartás (katalógusok, leltári nyilvántartás, megrendelések stb.) azt mutatta, hogy a könyvtárban elő sem fordultak ezek a kiadványok. A valóságban azonban valamelyik, az olvasók által közvetlenül nem használható raktár jól takarható sarkában, polcán sorakoztak. Ezekben az évtizedekben már valóban a könyvtárosok, esetleg a könyvtárvezetők hatalom iránti lojalitása szabott határt az indexre tett nyomdatermék megtartásának vagy beküldésének. Az akkori politikai hatalom kétarcúságát tükrözte az is, hogy – jóllehet módjában állt volna a hatalomnak a pontosabb ellenőrzés, hiszen a könyvtárak többsége a KELLO partnere volt, ahol a kiszámlázott tételek bármikor ellenőrizhetők lettek volna – valójában ezzel komolyabban sosem élt, s a könyvtáro-sok „önbevallása” alapján történt a művek kivonása, vagy esetenként a hálózati-módszertani központ munkatársai ellenőrizték a kivonás tényét a nyilvántartások alapján.

47. Gerő Gyula i.m. – p.: 63.

48. Varga Sándor i.m. – p.: 241-242.

49. Varga Sándor i.m. – p.: 242.

50. Uott.
51. A Népművelési Minisztérium létrehozására 1949-ben került sor. A tárca első vezetője a korszak fő ideológusa, Révai József volt, aki Nagy Imre első kormányának megalakulásáig (1953. július 4.) töltötte be ezt a funkciót. Ekkor Darvas József követte őt a népművelési miniszteri megbízatásban. A tárca könyvtárüggyel kapcsolatos tevékenységét az 1949 novemberében létrehozott és közvetlenül a minisztérium irányítása alá tartozó Népkönyvtári Központ segítette.
52. Varga Sándor i.m. – p.: 243.
53. Az időpontok körül ellentmondások találhatók az egyes forrásokban és a szakirodalomban. A 2. sz. Útmutatóban a bevezető 1950 augusztusára datál. A Varga Sándor által közzétett információk szerint 1950 október 9-én a tárca illetékese még csak mint megvalósítandó tervről beszélt a jegyzékről, később pedig arról ír, hogy az október 9-i taggyűlés napjaiban jelent meg a listát is tartalmazó útmutató. Mindebből az alábbiakra lehet következtetni: ad. 1., a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztályának vezetője elhallgatta, hogy a jegyzék már készen áll, hiszen aligha gondolhatja bárki komolyan, hogy a közel nyolcezer tételt tartalmazó listát egyik pillanatról a másikra össze lehetett állítani; ad 2., az útmutató ugyan augusztusban készült, de csak 1950 őszén került a 2. sz. útmutató a könyvtárakba és a könyvkereskedésekbe.
54. Útmutató népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez. – Bp. : Népkönyvtári Központ, 1950. Több, a témát tárgyaló és a korábbiakban is hivatkozott szakirodalom szerzője (Gerő Gyula, Vértesy Miklós, Varga Sándor) amellett érvel, hogy a jegyzéket csak névleg jegyezte a Népkönyvtári Központ, a valóságban azonban nem ott készült, hanem a Népművelési Minisztériumban. Tény, hogy – hasonlóan a korábbi lajstromokhoz – egyetlen név sem szerepel a kiadványon. Az is igaz, hogy a jegyzék tételeinek formája nélkülöz minden könyvtárosi szaktudást. Állításuknak mégis ellentmondani látszik, hogy a bevezető rész közlését is a Népkönyvtári Központ jegyezte. A jegyzék minisztériumi összeállítását pedig az támasztja alá, hogy a megjelenése után kirobbant botrányt követően Révai négy minisztériumi tisztviselőt vont felelősségre. Az akkori sajátos politikai helyzetben ebben az esetben sem lehetett tudni, hogy az előtérbe állított felelősök valóban a vétkesek voltak-e. A kutatás jelenlegi állása szerint a vitatott kérdés nem dönthető el, újabb levéltári kutatásokra lenne szükség a jegyzéken ténylegesen dolgozó személyek megállapításához. Ám – véleményünk szerint – ezt követően is kérdéses maradhat a tényleges felelősök személyének megállapítása.
55. A mennyiségi azonosság nyilvánvaló véletlen, de figyelemfelkeltő. Éppen ezért a teljes életművel indexre került szerzők összehasonlítása is megtörtént, amelynek nyomán egyetlen névazonosság volt felfedezhető: Tutsek Anna (Tábori Róbertné)

mindkét jegyzéken „minden műve" megjegyzéssel szerepelt. Ezt figyelembe véve, a két jegyzék összesen 425 szerző teljes életművét zárta ki a könyvtárak gyűjteményéből.
56. Ez a folyóirat szerepelt a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek első jegyzékén is.
57. Varga Sándor i.m. – p.: 244-245.
58. Útmutató … oldalszám és cím nélküli bevezető. Az ott megígért elavult ismeretterjesztő és a szakmunkák jegyzékének kiadására majd csak az 1960-as évek elején kerül sor..
59. Vértesy Miklós i.m. – p.: 306..
60. Idézi Varga Sándor i.m. – p.: 245.
61. Varga Sándor már többször hivatkozott műve erről az alábbiakban számolt be. 1950 nyarán Révai József hosszabb ideig beteg volt, nem járt be hivatalába. A selejtlista létezéséről ismételt munkába állásakor értesült. Az általa elrendelt vizsgálat szerint a Népművelési Minisztérium Könyvtári Osztályának vezetője – a lista elkészülte után – azt véleményezésre megküldte a tárca Irodalmi Főosztályának, ám ott a Könyvkiadó Osztály vezetője – megtekintés és véleményezés nélkül – visszaküldte a jegyzéket a Könyvtári Osztály számára, azzal az indoklással, hogy a selejtezés a Könyvtári Osztály dolga. A Könyvkiadói Osztály elmulasztotta azt is, hogy az elkészített selejtlistát egyeztesse az állami könyvkereskedelemben nem terjeszthető művekkel. A könyvtárakra vonatkozó selejtlista-tervezet tehát minden ellenőrzés és megjegyzés nélkül visszakerült a feladóhoz. A tervezet ezt követően az államtitkárhoz került, ahol hosszabb ideig elfeküdt, majd sürgetésre ismét előkerült, ám ő úgy minősítette, hogy annak engedélyezése a miniszterhelyettes hatáskörébe tartozik, és minden kontroll nélkül továbbította a jegyzéket a tárca helyettes vezetőjének. A miniszterhelyettes – bízva az államtitkár előzetes ellenőrzésében – visszaküldte a tervezetet a Könyvtári Osztály számára, aki azután a jegyzéket nyugodt lelkiismerettel adta nyomdába.
62. HORVÁTH Vera a Népművelési Minisztérium Könyvtári Osztályának vezetője volt.
63. LOSONCZY Géza (1917–1957): újságíró, politikus, államminiszter. Debrecenben végzett egyetemi tanulmányai idején kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1935–1936–ban az egyetemi Márciusi Front egyik vezetője és a Tovább című lap szerkesztője. 1939-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, 1940-től pedig a Népszava munkatársa. 1941-ben letartóztatták, kiszabadulása után illegálisan a pártsajtóban és az értelmiségi szervező munkában dolgozott. 1945-ben a Szabad Nép belpolitikai rovatvezetője lett, majd a Népművelési Minisztériumban Révai József helyetteseként, államtitkárként dolgozott. Hamis vádak alapján a Rajk-perben őt is

perbe fogták, és 1954-ben Nagy Imre első miniszterelnöksége idején szabadult ki. A börtönkörülmények, a vizsgálati módszerek pszichés zavart okoztak nála, ezért betegen, kórházban ápolták. Kapcsolata Nagy Imrével rendszeressé vált azután is, hogy a Magyar Nemzet főmunkatársa lett. Mikor Nagy Imrét megfosztották minden tisztségétől, Losonczy Géza központi szerepet töltött be az ellenzéki kommunisták mozgalmában: a Petőfi-kör szervezőjeként, az író-memorandum egyik megfogalmazójaként vált ismertté. Csatlakozott az 1956. október 23-án tüntető tömeghez. Tagja lett az 1956. október 31-én megalakult MSZMP Intéző Bizottságának, majd Nagy Imre október 30-án államminiszterré nevezte ki. A szovjet támadáskor, november 4-én, a Jugoszláv Követségen kért menedéket feleségével, dr. Haraszti Máriával és Anna lányával. Innen hurcolták el családjával együtt Romániába. 1957 áprilisában szállították vissza Budapestre. Ő lett volna a Nagy Imre-per másodrendű vádlottja, de még a tárgyalás előtt decemberben a börtönben – tisztázatlan körülmények között – meghalt. Az adatok forrása: Kenyeres Ágnes i.m.
64. LUKÁCSY Sándor (1923–): író, irodalomtörténész. 1945-ben, a Budapesti Egyetemen magyar-francia szakos diplomát szerzett. Eötvös kollégista volt. Részt vett a fegyveres antifasiszta mozgalomban, amelynek nyomán és személyes emlékei alapján megírta a diákellenállás történetét. 1945-ben közreműködött a Valóság című folyóirat megalapításában, amelynek 1947 és 1948 között felelős szerkesztője is volt. Ezt megelőzően, 1945-ben és 1946-ban a Szikra Kiadó lektoraként dolgozott. 1948-tól 1949-ig az Országos Könyvhivatal osztályvezetőjének nevezték ki, majd 1949 és 1951 között a Népművelési Minisztérium Könyvkiadói Osztályának vezetője volt. 1951-től szabadfoglalkozású író, majd 1962-től nyugdíjazásáig az MTA Irodalomtudományi Intézetének kutatója, illetve osztályvezetője volt. Az 1956-os forradalomban végzett tevékenysége miatt 1960-ig szilenciumra ítélték. Az adatok forrása: Péter László (főszerk.): Új magyar irodalmi lexikon, H-Ö. – 2. jav., bőv. kiad. – Bp. : Akadémiai Kiadó, 2000. – p.: 1354. és Benedek Marcell (főszerk.): Magyar irodalmi lexikon, 2. köt. – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1965. – p.: 63.
65. NEMES Dezső (1908–1985): politikus, történész, az MTA tagja, Kossuth-díjas (1954), Állami díjas (1975). Kárpitos szakmát tanult, 1926-tól a KMP tagja és 1928-ban a KIMSZ Központi Bizottságának titkára volt. Börtönbüntetésének letöltése (1931) után a Kommunisták Magyarországi Pártja utasítására a Szovjetunióba távozott, ahol a Nemzetközi Lenin Iskola hallgatója lett. Hazatérése (1933) után a KMP Budapesti Bizottságának titkára, majd a Központi Bizottság tagja és magyarországi instruktora. 1935-től ismét a Szovjetunióban élt, ahol 1939-ig bútorgyári munkás volt. 1939-43-ban munka mellett elvégezte a Lomonoszov Egyetem történelem szakát. 1943-ban agitációs tevékenységet folytatott a magyar hadifogolytáborokban. 1944-ben a krasznogorszki antifasiszta hadifogoly-iskola

tanára, majd igazgatója, 1945 elején az Igaz Szó című magyar hadifogoly újság szerkesztője. 1945-ben visszatért Magyarországra. 1945-48-ban a Szakszervezeti Tanács titkára, 1948-50-ben a Tartós békéért, népi demokráciáért! című folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. 1953-1956 között a Szikra Könyvkiadó, 1956 őszétől pedig a Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolájának igazgatója. 1957-1961 között a Népszabadság szerkesztőbizottságának vezetője. 1957-től haláláig a Magyar Szocialista Munkáspárt legfelsőbb vezetői közé tartozott: volt az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének főigazgatója, az MSZMP Politikai Főiskolájának igazgatója, majd rektora, a Népszabadság főszerkesztője,. Mint történetíró elsősorban a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetével és Magyarország két világháború közötti történetének kérdéseivel foglalkozott. Történelmi koncepciójának torzulásai – a köztörténetet alárendelte a munkásmozgalom történetének, a Horthy-rendszert következetesen fasizmusnak tartotta haláláig, negatív elfogultsággal ítélte meg a szociáldemokrácia szerepét – és az MSZMP-ben játszott vezető szerepe révén károsan befolyásolta az 1956 utáni magyar történetírást. 1982-ben a SZU Tudományos Akadémiája külföldi tagjává választották. Több mint húsz évig elnöke volt az MTA Történettudományi Bizottságának és a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának. Megkapta a Magyar Népköztársasági Érdemrendet (1978) és a Magyar Népköztársaság Rubinokkal Ékesített Zászlórendjét (1983). Az adatok forrása: Kenyeres Ágnes i.m.

66. RÉVAI József: Az MDP II. Kongresszusán mondott beszéd In: Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései. – Bp. : Szikra Könyvkiadó, 1952. – p.: 29–30.

67. Révai József i.m. Az MDP II. ... – p.: 32-33.

68. DÖMÖTÖR Tekla, D.: Az olvasói katalógusok kérdése. In: Könyvbarát, 2. évf., 1952. 6. sz. – p.: 6–8. Dömötör Tekla, az ismert folklórkutató 1946 és 1953 között a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban dolgozott.

69. Dömötör Tekla, D. i.m. – p.: 6. Ma már elképzelhetetlen, hogy mit értettek a szovjet könyvtárak katalógusainak eszmei-politikai pártosságán, hacsak azt nem, amit a szerző tollából idézünk: „Az újfajta olvasói katalógus ajánló jellegű: aktív ideológiai befolyást gyakorol az olvasóra, kialakítja marxista világszemléletét, fejleszti kulturális igényét. Ehhez első lépés katalógusaink megtisztítása az oda nem illő anyagtól." (p. 8.) A katalógus funkciójának sajátos felfogásán túl – az idézett sorokból – az is kiderül, hogy a szovjet könyvtárpolitika nem csupán a könyvtárakba bekerülhető művek jegyzékével cenzúrázta az olvasmányokat, hanem arról is gondoskodott, hogy a még megmaradó művek könyvtári nyilvánossága is korlátozott, az olvasmányok pedig ellenőrzöttek legyenek.

70. A magyarországi jegyzékek megjelenését ez a tény feltétlenül befolyásolta. A rendelet pontosan előírta, hogy milyen könyveket tarthatnak meg a nép-, a falusi, a

területi, valamint a nagyvárosi könyvtárak.

71. Ebben az esetben vagy tudatos csúsztatásról van szó, vagy a szerző tudása hiányos volt, hiszen a Révai-féle kritika – mint tudjuk – nem az 1945–1946 során közreadott fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus művek kivonására vonatkozott, hanem az 1950-ben közreadott jegyzékek tartalmára.

72. Dömötör Tekla, D. i.m. – p.: 6.

73. Mint azt a jegyzékek részletes elemzésénél láttuk, itt szó sincs hozzá nem értő, túlbuzgó könyvtárosokról. A felsorolt szerzőket és műveket az 1950-es jegyzékek és nem a könyvtárosok tették indexre.

74. Dömötör Tekla, D. i.m. – p.: 7.

75. Varga Sándor i.m. – p.: 249.

76. Vértesy Miklós i.m. – p.: 306.

77. A Szabó Ervin Könyvtárra vonatkozó adatok csak a hálózati tagkönyvtárak számait tartalmazzák, mivel a központi könyvtár, tudományos jellege miatt, mentesült a kivonások alól.

78. Katsányi Sándor i.m. – p.: 10.

79. Gerő Gyula i.m. – p.: 65.